

IHMISOIKEUSKESKUS
MÄNNISKORÄTTSCENTRET
HUMAN RIGHTS CENTRE



Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen

Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen
- Tilanne Suomessa ja lainsäädännön
kehityslinjoja Euroopassa

Teksti: Tommi Palosaari, Elina Hakala
Toimitus: Susan Villa
Taitto: Joonas Tupala

© Ihmisoikeuskeskus
2018 Helsinki

ISBN 978-952-7117-29-3

Keskeiset määritelmät	4
Tiivistelmä	5
Sammandrag	6
1 Translain uudistaminen Suomessa	8
2 Transihmisten ihmisoikeuksia loukataan yhä monin tavoin	12
3 Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen	14
3.1 Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen järjestäminen	15
3.2 Ennakkoehdot sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle	17
3.2.1 Vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä	17
3.2.2 Naimattomuusvaatimus	19
3.2.3 Ikärajaan liittyvät kysymykset	21
3.2.4 Transsukupuolisuuden diagnostiikka ja hoitoon pääsy	22
4 Esimerkkejä lainsäädännön muutoksista	26
4.1 Malta	26
4.2 Tanska	29
4.3 Norja	31
4.4 Alankomaat	32
4.5 Irlanti	33

Keskeiset määritelmät¹

HLBTI. Seksuuali- ja sukupuolivähemmistöistä käytetty kirjainlyhenne, jolla tarkoitetaan homoja, lesboja, biseksuaaleja, transihmisiä ja intersukupuolisia henkilöitä.

Sukupuolen korjaus. Sukupuolen korjaamisella tarkoitetaan lääketieteellisiä hoitoja, joiden avulla transsukupuolinen tai muunsukupuolinen henkilö voi korjata kehoaan vastaamaan koetua sukupuolta.

Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen. Käytetään myös termejä sukupuolen juridinen vahvistaminen tai juridinen sukupuolen korjaaminen. Tällä tarkoitetaan väestörekisterissä olevien henkilötietojen (yleensä sekä nimi että sukupuoli) muuttamista sukupuoli-identiteettiä vastaaviksi.

Sukupuolidysforia. Sukupuolidysforia tarkoittaa sukupuoliristiriidan aiheuttamaa kokonaisvaltaista pahan olon tunnetta, joka eritellään usein kehodysforiaksi ja sosiaalseksi dysforiaksi. Kehodysforialla tarkoitetaan vierauden, ahdistuksen ja inhon tunteita, jotka kohdistuvat kehon sukupuolitettuihin piirteisiin. Sosiaalinen dysforia kuvaa sosiaalisissa tilanteissa ilmevästi ahdistusta ja pahan olon tunnetta, joka liittyy väärinsukupuolittamiseen eli siihen, ettei tule tilanteissa nähdyksi omana itsenään.

Sukupuoli-identiteetti. Sukupuoli-identiteetti tarkoittaa ihmisen omaa kokemusta sukupuolestaan tai sukupuolettomuudestaan.

Sukupuolivähemmistöt. Sukupuolivähemmistöön katsotaan kuuluvaksi transihmiset, sukupuolettomat, intersukupuoliset ihmiset ja sukupuoliristiriitaa kokevat ihmiset.

Transihminen. Transihminen on yleiskäsite, jolla usein kuvataan kaikkia, joiden sukupuoli-identiteetti tai sukupuolen ilmaisu joskus tai aina eroaa odotuksista sille sukupuolelle, johon heidät syntymähetkellä määriteltiin. Transihmisiin luetaan kuuluvan transvestiitit, muunsukupuoliset ja transsukupuoliset.

Transmies on mies, joka ei koe syntymässä määriteltyä sukupuolta omakseen. Syntymässä tytöksi määritelty mies voi viitata itseensä miehenä, transmiehenä tai transtaustaisena miehenä.

Transnainen on nainen, joka ei koe syntymässä määriteltyä sukupuolta omakseen. Syntymässä pojaksi määritelty nainen voi viitata itseensä naisena, transnaisena tai transtaustaisena naisena.

Transsukupuolisuus. Transsukupuolisen ihmisen kokemus omasta sukupuolestaan ei vastaa hänen syntymässä määriteltyä sukupuoltaan. Transsukupuolisen henkilön sukupuoli-identiteetti voi olla mies, nainen ja/tai jotain muuta. Transsukupuolinen ihminen voi korjauttaa kehoaan vastaamaan kokemaansa sukupuolta.

¹ Lähteenä käytetty Setan koostamaa sateenkaarisanasto: <http://seta.fi/sateenkaarisanasto/>

Tiivistelmä

Sukupuolen oikeudellisella vahvistamisella, eli sukupuolimerkinnän muuttamisella sukupuoli-identiteettiä vastaavaksi, on keskeinen merkitys transihmisten ihmisoikeuksien toteutumiselle. Lainsäädäntö ja käytännöt sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen osalta vaihtelevat eri maiden välillä. Kansainväliset ihmisoikeuselimet ovat viime vuosina kiinnittäneet yhä useammin huomiota lainsäädännössä oleviin ongelmiin etenkin sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevissa ennakkoehdoissa. Esimerkiksi ehto lisääntymiskyvyttömyydestä loukkaa transihmisten ihmisoikeuksia. (Ks. luku 2.) Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä on vastoin Euroopan ihmisoikeussopimuksen takaamaa oikeutta yksityis- ja perhe-elämän kunnioitukseen. (Ks. luku 3.)

Suomessa sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksistä säädetään laissa transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta, eli niin kutsutussa translaissa. Sosiaali- ja terveysministeriö (STM) asetti translain uudistamiseksi vuonna 2013 työryhmän, jonka tehtävänä oli laatia ehdotus lisääntymiskyvyttömyys- ja naimattomuusvaatimusten poistamisesta translaista sukupuolen vahvistamisen edellytyksinä. Esimerkiksi Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu on kehottanut Suomea poistamaan vaatimuksen lisääntymiskyvyttömyydestä ja naimattomuusvaatimuksen sukupuolen vahvistamisen edellytyksistä.

STM:n työryhmän laatimassa loppuraportissa ehdotettiin, että lisääntymiskyvyttömyys- ja naimattomuusvaatimukset poistetaan translaista. Hallitus ei kuitenkaan saavuttanut asiassa yksimielisyyttä, minkä vuoksi se ei antanut esitystä lainmuutoksesta eduskunnalle.

Suomi on tällä hetkellä ainoa Pohjoismaa, jossa yhä vaaditaan lisääntymiskyvyttömyyttä

sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ehtona. Naimattomuusvaatimus poistui translaista avioliittolain muutoksen yhteydessä vuonna 2017.

Ihmisoikeusvaltuuskunta vaati vuoden 2017 joulukuussa antamassaan kannanotossa hallitusta ryhtymään translain pikaiseen uudistamiseen. Kannanoton mukaan laista on poistettava vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä, sillä se loukkaa transihmisten ihmisoikeuksia ja on vastoin Suomen kansainvälisiä ihmisoikeus-sitoumuksia. Suomen ihmisoikeustilannetta tarkasteltiin kolmannen kerran YK:n ihmisoikeusneuvoston yleismaailmallisessa määräaikaistarkastelussa (Universal Periodic Review, UPR) vuonna 2017. Suomi sai tarkastelussa useita suosituksia translain uudistamiseksi. (Ks. luku 1.)

Lisääntymiskyvyttömyyden vaatimuksen lisäksi sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehdoista nousevat esille naimattomuusvaatimus ja ikärajaan liittyvät kysymykset. Lisäksi transihmisten pääsy asianmukaisiin terveydenhuollon palveluihin on keskeistä heidän oikeuksiensa toteutumisen kannalta. Lääketieteellisten ennakkoehtojen vuoksi monissa maissa transsukupuolinen henkilö tarvitsee transsukupuolisuuteen liittyvän diagnoosin voidakseen osallistua transseriviteisiin hoitoihin ja pystyäkseen hakemaan sukupuolen oikeudellista vahvistamista sukupuoli-identiteettinsä mukaiseksi. (Ks. luku 3.)

Sukupuolen oikeudelliseen vahvistamiseen liittyvää lainsäädäntöä on muutettu useissa Euroopan maissa viime vuosien aikana. Kehitysuuntana on ollut erityisesti ennakkoehtojen ja prosessin hallinnollinen keventäminen. Esimerkiksi Maltalla, Tanskassa, Norjassa, Alankomaissa ja Irlannissa sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehtoihin ei kuulu lisääntymiskyvyttömyys. (Ks. luku 4.)

Sammandrag

Juridiskt fastställande av könstillhörighet - Situationen i Finland och lagstiftningens utvecklingsriktning i Europa

Juridiskt fastställande av könstillhörighet, dvs. en ändring av anteckningen om kön så att den motsvarar könsidentiteten, är av stor betydelse för tillgodoseendet av transpersoners mänskliga rättigheter. Lagstiftning och praxis vad gäller juridiskt fastställande av könstillhörighet varierar från land till land. De senaste åren har de internationella människorättsorganen allt oftare uppmärksammat problem i lagstiftningen i synnerhet i förhandsvillkoren gällande juridiskt fastställande av könstillhörighet. Till exempel kränker kravet på avsaknad av fortplantningsförmåga transpersoners mänskliga rättigheter. Enligt den europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna är kravet på avsaknad av fortplantningsförmåga i strid med rätten till respekten för privat- och familjelivet som tryggs i Europakonventionen.

I Finland regleras förutsättningarna för juridiskt fastställande av könstillhörighet i lagen om fastställande av transsexuella personers könstillhörighet, dvs. i den så kallade translagen. År 2013 tillsatte Social- och hälsovårdsministeriet (SHM) en arbetsgrupp att förnya translagen. Arbetsgruppens uppdrag var att göra upp ett förslag om att ur translagen stryka kraven på avsaknad av fortplantningsförmåga och att personen ska vara ogift som förutsättningar för fastställandet av könstillhörigheten. Till exempel Europarådets människorättskommissionär har uppmanat Finland att slopa kravet att förutsättningar för fastställande av könstillhörigheten är att personen saknar fortplantningsförmåga och är ogift.

SHM:s arbetsgrupp föreslog i sin slutrapport att kravet på avsaknad av fortplantningsförmåga och att personen ska vara ogift ska strykas ut ur translagen. Regeringen nådde dock inte enighet i frågan, och därför lämnades ingen proposition om en lagändring till riksdagen.

I dagsläget är Finland det enda landet i Norden där kravet på avsaknad av fortplantningsförmåga fortfarande är ett villkor för juridiskt fastställande av könstillhörighet. Kravet på att personen ska vara ogift ströks ur translagen i samband med ändringen av äktenskapslagen 2017.

I sitt ställningstagande i december 2017 krävde människorättsdelegationen att regeringen vidtar en brådskande reform av translagen. Enligt ställningstagandet bör kravet på avsaknad av fortplantningsförmåga strykas ur lagen eftersom kravet kränker transpersoners mänskliga rättigheter och strider mot de internationella människorättskonventioner som Finland har förbundit sig till. År 2017 granskades människorättsinstitutionen i Finland för tredje gången i den universella periodiska granskningen som utförs av FN:s råd för mänskliga rättigheter (Universal Periodic Review, UPR). I samband med granskningen fick Finland flera rekommendationer att reformera translagen.

Bland förhandsvillkoren för juridiskt fastställande av könstillhörighet framträder utöver kravet på avsaknad av fortplantningsförmåga även kravet på att personen ska vara ogift och frågor gällande åldersgränsen. Dessutom är transpersoners tillgång till lämpliga hälso- och

sjukvårdstjänster av central betydelse för tillgodeendet av deras rättigheter. I många länder behöver en transsexuell person, på grund av de medicinska förhandsvillkoren, en diagnos i anslutning till transsexualiteten för att kunna delta i transspecifika behandlingar och för att kunna ansöka om juridiskt fastställande av könstillhörighet enligt sin könsidentitet.

De senaste åren har flera europeiska länder ändrat sin lagstiftning om juridiskt fastställande av könstillhörighet. Utvecklingen har i synnerhet gått mot en uppluckring av förhandsvillkoren och den administrativa processen. Förhandsvillkoren för juridiskt fastställande av könstillhörighet i länder som Malta, Danmark, Norge, Nederländerna och Irland omfattar inget krav på avsaknad av fortplantningsförmåga.

1 Translain uudistaminen Suomessa

- Nykyisessä laissa, eli nk. translaissa, sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksenä vaaditaan lisääntymiskyvyttömyyttä. Naimattomuusvaatimus poistui avioliittolain uudistuksen myötä vuonna 2017.
- Translain uudistamistyö aloitettiin Suomessa vuonna 2013. Uudistusta käsitellyt työryhmä esitti lisääntymiskyvyttömyyden poistamista laista.
- Suomen kolmannessa UPR-tarkastelussa useat maat suosittelivat Suomea poistamaan lisääntymiskyvyttömyyden ehtoista. Lisäksi EN:n ihmisoikeusvaltuutettu ja CEDAW-komitea ovat kehottaneet Suomea poistamaan vaatimuksen.
- Suomi on ainoa Pohjoismaa, jossa vaaditaan lisääntymiskyvyttömyyttä sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehtona.
- Ihmisoikeusvaltuuskunta on vaatinut translain pikaista uudistamista: 1) vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä on poistettava, 2) oikeus lääketieteelliseen hoitoon ja henkilön omiin tarpeisiin perustuviin palveluihin on turvattava osana terveyspalveluja, 3) sukupuolen oikeudellista vahvistamista ja sukupuolenkorjausta koskevat prosessit on eriytettävä toisistaan, 4) täysi-ikäisyyden kriteeriä on selvitettävä ja 5) translain nimi on muutettava ”laiksi sukupuolen vahvistamisesta”.

Suomessa sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksistä säädetään laissa transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (563/2002).² Niin kutsutun translain 1 pykälän mukaan henkilö vahvistetaan kuuluvaksi vastakkaiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmässä merkitty, jos hän:

1) esittää lääketieteellisen selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja että hän elää tämän mukaisessa sukupuoliroolissa sekä siitä, että hänet on steriloitu tai että hän muusta syystä on lisääntymiskyvytön

2) on täysi-ikäinen ja

3) on Suomen kansalainen tai hänellä on asuinpaikka Suomessa.

Jos henkilö on rekisteröidyssä parisuhteessa, vahvistamisen edellytyksenä on lisäksi se, että parisuhteen toinen osapuoli on ilmoittanut maistraatille suostuvansa rekisteröidyn parisuhteen muuttumiseen avioliitoksi. Kun rekisteröidyssä parisuhteessa olevan henkilön sukupuoli vahvistetaan, rekisteröity parisuhde muuttuu ilman eri toimenpidettä avioliitoksi. Rekisteröity parisuhde säilyy siten vain samaa

² <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2002/20020563>

sukupuolta olevia henkilöitä koskevana oikeudellisena instituutiona.

Naimattomuusvaatimus poistui translaista avioliittolain (234/1929) muutoksen yhteydessä maaliskuussa 2017. Aiemminkin vaatimuksesta voitiin poiketa, mikäli aviopuoliso tai rekisteröidyn parisuhteen toinen osapuoli antoi henkilökohtaisesti maistraatille suostumuksensa puolisonsa sukupuolen oikeudelliseen vahvistamiseen. Tällöin avioliitto muuttui ilman eri toimenpidettä rekisteröidyksi parisuhteeksi ja rekisteröity parisuhde vastaavasti avioliitoksi.

Koska avioliittolain muutoksen jälkeen samaa sukupuolta olevat henkilöt voivat solmia avioliiton, avioliittoa tai rekisteröityä parisuhdetta ei ollut enää tarpeen pitää sukupuolen vahvistamisen esteenä. Samasta syystä ei ollut perusteita sille, että avioliitto muuttuisi rekisteröidyksi parisuhteeksi, kun avioliitossa olevan henkilön sukupuoli vahvistetaan. Avioliitto jatkuu tässä tilanteessa avioliittona. Maistraatti lähettää toiselle aviopuolisolle sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta ilmoituksen, eli puolison suostumusta ei laissa enää edellytetä.

Sukupuolen vahvistaa hakijan kotikunnan maistraatti tai Helsingin maistraatti, jos henkilöllä ei ole kotikuntaa tai väestökirjanpitokuntaa Suomessa. Kun maistraatti on vahvistanut henkilön sukupuolen, sen on välittömästi tehtävä merkintä vahvistetusta sukupuolesta väestötietojärjestelmään. Ahvenanmaalla muutosta haetaan lääninhallitukselta.

Sosiaali- ja terveysministeriö (STM) asetti translain uudistamiseksi vuonna 2013 työryhmän, jonka tehtävänä oli laatia ehdotus lisääntymiskyvyttömyys- ja naimattomuusvaatimusten poistamisesta translaista sukupuolen vahvistamisen edellytyksinä. Työryhmän tavoitteena oli lisäksi arvioida mahdolliset muut translain muutostarpeet ja tehdä ehdotus jatkotyöskentelyn pohjaksi.³ Työryhmän asettamisen taustalla oli Euroopan neuvoston ihmisoikeus

keusvaltuutetun Nils Muižnieksin ensimmäinen vierailu Suomessa kesäkuussa 2012. Ihmisoikeusvaltuutettu kehotti tapaamisen jälkeen julkaistussa raportissa Suomea poistamaan transsukupuolisia henkilöitä koskevan vaatimuksen lisääntymiskyvyttömyydestä ja tuolloin translakiin sisältyneen naimattomuusvaatimuksen sukupuolen vahvistamisen edellytyksistä.⁴

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan neuvottelukunta (ETENE) totesi translain uudistusta käsitelleessä lausunnossaan 2013, että lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen säilyttämiselle ei ole lääketieteellisiä perusteita.⁵ Myös Lääkäriliitonosti uudistusta koskeneessa lausunnossaan (2014) esille, että vaatimus ei sisälly transsukupuolisuuden diagnostisiin kriteereihin.⁶ STM:n työryhmän laatimassa loppuraportissa (luonnos hallituksen esitykseksi) ehdotettiin, että lisääntymiskyvyttömyys- ja naimattomuusvaatimukset poistetaan translaista.⁷ Hallitus ei kuitenkaan saavuttanut asiassa yksimielisyyttä, minkä vuoksi se ei antanut esitystä eduskunnalle syksyllä 2014.

Ihmisoikeusvaltuutettu Muižnieksin ensimmäisen Suomen-vierailun jälkeen lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistaminen on ollut esillä myös muissa Suomea koskevilla kansainvälisissä suosituksissa. Naisten syrjinnän poistamista koskevan sopimuksen noudattamista valvova YK-komitea (CEDAW-komitea⁸) on esittänyt viimeisimmissä, vuonna 2014 Suomal-

3 Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytykset. STM:n työryhmän loppuraportti (2015). <https://www.julkari.fi/handle/10024/125997>

4 Report by Nils Muižnieks, Council of Europe Commissioner for Human Rights, following his visit to Finland CommDH(2012)27, s. 22. https://www.ecoi.net/file_upload/1226_1349175030_com-instranet.pdf

5 ETENE 2013: http://etene.fi/lausunnot_ja_kannanotot_2013

6 Lääkäriliitto 2014: <https://www.laakariliitto.fi/uutiset/lausunnot/lausunto-hallituksen-esityksesta-translain-muuttamisesta/>

7 Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytykset. STM:n työryhmän loppuraportti (2015). <https://www.julkari.fi/handle/10024/125997>

8 CEDAW-komitea: <http://www.ohchr.org/en/hrbodies/cedaw/pages/cedawindex.aspx>

le annetuissa suosituksissaan, että translakia muutetaan pikaisesti. Komitean mukaan transsukupuolisten henkilöiden sukupuoli pitäisi vahvistaa ilman, että heitä vaaditaan mukautumaan stereotyyppisiin käsityksiin maskuliinisesta tai feminiinisestä ulkonäöstä tai käyttäytymisestä. Lisäksi lain ei pidä edellyttää henkilöiden suostumista sterilisaatioon.⁹

Suomen ihmisoikeustilannetta tarkasteltiin kolmannen kerran YK:n ihmisoikeusneuvoston yleismaailmallisessa määräaikaistarkastelussa (Universal Periodic Review, UPR) toukokuussa 2017. Suomelle annettiin UPR-raportissa useita suosituksia translain uudistamiseksi. Meksiko, Hollanti, Portugal, Espanja, Australia, Kanada, Irlanti ja Ruotsi suosittivat Suomea poistamaan lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen lainsäädännöstään. Suomi otti nämä suositukset tiedoksi ja totesi vastauksessaan, ettei hallitus ole saavuttanut yksimielisyyttä asian viemiseksi eduskuntaan.¹⁰ Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu Muižnieks puolestaan kiinnitti huomiota lisääntymiskyvyttömyysvaatimukseen myös toisen Suomen vierailunsa yhteydessä kesäkuussa 2017 ja toisti aiemmin esittämänsä kehotuksen vaatimuksen poistamisesta.¹¹

Kansalliset riippumattomat ihmisoikeusviranomaiset ovat toistuvasti ilmaisseet huolensa

lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen säilymisestä osana sukupuolen vahvistamisen ehtoja. Esimerkiksi Ihmisoikeuskeskus piti translain uudistustarvetta esillä Suomen kolmannen UPR-tarkastelun aikana.¹² Lisäksi yhdenvertaisuusvaltuutettu ja tasa-arvovaltuutettu esittivät Suomen toisen kansallisen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman (2017–2019) valmistelun yhteydessä, että translain uudistus sisällytettäisiin osaksi ohjelmaa.¹³ Toimintaohjelmassa käsitellään muun muassa sukupuolivähemmistöjen yhdenvertaisuutta ja intersukupuolisten lasten oikeuksia, mutta translain uudistus ei ole siinä mukana.¹⁴

Translain uudistusta käsitellyt STM:n työryhmä ehdotti, että tulevaisuudessa selvitetään myös muita tarpeita translain muuttamiseksi. Yhtenä mahdollisuutena tuotiin esille sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen oman ilmoituksen tai hakemuksen perusteella ja ilman lääketieteellistä selvitystä. Lisäksi työryhmän mukaan vaatimusta täysi-ikäisyydestä sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä voisi olla perusteltua tarkastella.¹⁵ Useat kansalaisjärjestöt ovat puoltaneet kokonaisuudistusta, jossa muutokset eivät rajoittuisi pelkästään lisäänty-

9 CEDAW-komitean suositukset 2014: <http://formin.finland.fi/public/download.aspx?ID=130121&GUID={EB8BDCE1-07D7-4A3D-8720-C4BE66054B0B}>

10 Valtio voi joko hyväksyä tai osittain hyväksyä suositukset tai ottaa ne tiedokseen. Suomen vastaukset kolmannen kierroksen UPR-suosituksiin (2017): <http://formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=365721&contentlan=1&culture=en>

11 2nd Quarterly Activity Report by Nils Muižnieks, Commissioner for Human Rights, CommDH(2017)24: <https://rm.coe.int/2nd-quarterly-activity-report-2017-by-nils-muiznieks-council-of-europe/168073ec5f>

12 Tietoa UPR-prosessista ja Ihmisoikeuskeskuksen UPR-uutisia vuosilta 2016–2017: <http://www.ihmisoikeuskeskus.fi/seuranta/upr-yk-yleismaailmallinen-maaraa/>

13 Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvovaltuutetun yhteistiedote 2016. <https://www.syrjinta.fi/-/yhdemvertaisuusvaltuutettu-ja-tasa-arvovaltuutettu-translaki-on-uudistettava-valittomasti>

14 Suomen toinen kansallinen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma. <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/79277>

15 Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytykset. STM:n työryhmän loppuraportti (2015). <https://www.julkari.fi/handle/10024/125997>

miskyvyttömyysvaatimuksen poistamiseen.¹⁶

Myös eduskunnan lakivaliokunta on todennut avioliittolain muutoksia käsitelleessä mietinnössään vuonna 2015, että translain muutostarpeiden kokonaistarkastelu olisi aiheellista. Muun muassa lääketieteellistä selvitystä koskevan edellytyksen poistamista on peräänkuulutettu vuonna 2016 hallitukselle osoitetussa kuuden kansanedustajan kirjallisessa kysymyksessä.¹⁷

Joulukuussa 2017 ihmisoikeusvaltuuskunta¹⁸ vaati kannanotossaan hallitusta ryhtymään translain pikaiseen uudistamiseen. Kannanoton mukaan laista on poistettava vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä, sillä se loukkaa transihmisten ihmisoikeuksia ja on vastoin Suomen kansainvälisiä ihmisoikeussitoumuksia. Jatkossa oikeus lääketieteelliseen hoitoon ja henkilön omiin tarpeisiin perustuviin muihin palveluihin olisi turvattava osana terveystalvuuksia. Valtuuskunta pitää tärkeänä, että sukupuolen oikeudellista vahvistamista ja sukupuolenkorjauksista koskevat prosessit eriytettäisiin toisistaan.

Uudistustyön yhteydessä olisi selvitettävä myös täysi-ikäisyyden vaatimukseen liittyviä kysymyksiä ja harkittava kriteerin poistamista niin, että lapsen ikä, kehitystaso ja lapsen etu otetaan huomioon.¹⁹

Valtuuskunnan kannanoton mukaan translain nimi pitäisi muuttaa ”laiksi sukupuolen vahvistamisesta”. Laissa on turvattava transihmisten moninaisuuden huomioiminen, itsemääräämisoikeus, yksityiselämän suoja ja henkilökohtainen koskemattomuus.²⁰

Ihmisoikeusvaltuuskunta huomauttaa, että uudistus vaikuttaisi merkittävästi transihmisten hyvinvointiin. Muutoksella olisi vaikutusta myös Suomen kansainväliselle maineelle vahvana ihmisoikeuksien ja yhdenvertaisuuden puolustajana. Suomi on tällä hetkellä ainoa Pohjoismaa, jossa lisääntymiskyvyttömyys on yhä yhtenä ennakkoehtona sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle.²¹

16 Järjestöjen tiedotteita 2015–2017:

<http://seta.fi/translaki-jarjestot-iloitsevat-ministerioryhyma-haluaa-selvittaa-itsemaaraamisoikeuden-sukupuoleen/>
<https://ihmisoikeusliitto.fi/ihmisoikeusjarjestot-vaativat-itsemaaraamisoikeus-sukupuoleen-lakiuudistuksen-lahtokohdaksi/>
<http://seta.fi/asiantuntijat-suomen-translaki-reilusti-jalkijunassa-muihin-pohjoismaihin-verrattuna/>

17 Kirjallinen kysymys KK 265 /2016 vp. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Kysymys/Sivut/KK_265+2016.aspx. Myöhemmin samana vuonna tehdyssä yli 80 kansanedustajan allekirjoittamassa lakialoitteessa esitettiin ainoastaan lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistamista. Aloitteen käsittely ei ole edennyt sosiaali- ja terveystalvuuksissa. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Lakialoite/Sivut/LA_43+2016.aspx

18 Ihmisoikeusvaltuuskunta on perus- ja ihmisoikeusalan toimijoiden kansallinen yhteistyöelin, joka käsittelee periaatteellisesti tärkeitä perus- ja ihmisoikeuskysymyksiä. Ihmisoikeuskeskus ja sen ihmisoikeusvaltuuskunta yhdessä eduskunnan oikeusasiamiehen kanssa muodostavat Suomen kansallisen ihmisoikeusinstituution. Lisätietoja ihmisoikeusvaltuuskunnan toiminnasta ja kokoonpanosta: <http://www.ihmisoikeuskeskus.fi/tietoa-meista/ihmisoikeusvaltuuskunta/>

19 Ihmisoikeusvaltuuskunnan kannanotto: <http://www.ihmisoikeuskeskus.fi/@Bin/5822084/IOV+translakikannanotto-fi.pdf>

20 Ihmisoikeusvaltuuskunnan kannanotto: <http://www.ihmisoikeuskeskus.fi/@Bin/5822084/IOV+translakikannanotto-fi.pdf>

21 Ihmisoikeusvaltuuskunnan kannanotto: <http://www.ihmisoikeuskeskus.fi/@Bin/5822084/IOV+translakikannanotto-fi.pdf>

2 Transihmisten ihmisoikeuksia loukataan yhä monin tavoin

Transihmisten syrjimättömyyteen ja yhdenvertaisuuteen liittyviin kysymyksiin on kiinnitetty aiempaa enemmän huomiota kansainvälisessä ihmisoikeustarkastelussa. Transihmiset kohtaavat laajasti haasteita yhteiskunnan eri sektoreilla, kuten esimerkiksi työelämässä, koulutuksessa ja terveydenhuollon palveluissa. Mahdollisten syrjivien lainsäädäntöjen lisäksi he kohtaavat väkivaltaa ja häirintää sukupuolivähemmistöön kuulumisen vuoksi.

Sukupuolen oikeudellisella vahvistamisella, eli sukupuolimerkinnän muuttamisella sukupuoli-identiteettiä vastaavaksi, on keskeinen merkitys transihmisten yhdenvertaisuudelle. Käytännöt sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen osalta ovat kuitenkin vaihtelevia. Luvussa 4 käydään läpi Maltan, Tanskan, Norjan, Alankomaiden ja Irlannin lainsäädäntömuutoksia, joilla sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevaa sääntelyä on uudistettu viime vuosien aikana. Kehityssuuntana on ollut erityisesti ennakkoehtojen ja prosessin hallinnollinen keventäminen.

Transihmisten ihmisoikeuksien toteutumisesta on saatavilla yhä enemmän tutkimustietoa. Jo vuonna 2009 Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu julkaisi raportin sukupuoli-identiteetin ja ihmisoikeuksien suhteesta Euroopassa.²² Lisäksi esimerkiksi Euroopan unionin perusoikeusviraston (European Union Agency for Fundamental Rights, FRA) selvityksissä on tarkasteltu muun muassa transihmisten kokemuksia syrjinnästä²³, lainsäädännöllisiä kehityslinjoja²⁴ sekä selvitetty transihmisten parissa työskentelevien asiantuntijoiden ja viranomaisten kokemuksia ja näkemyksiä mahdollisista haasteista, joita transihmiset kohtaavat eri elämäalueilla²⁵.

22 CommDH/IssuePaper(2009)2. [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CommDH/IssuePaper\(2009\)2&Language=all&direct=true](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CommDH/IssuePaper(2009)2&Language=all&direct=true)

23 EU LGBT survey European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey - Main results (2014) FRA. Being Trans in the European Union - Comparative analysis of EU LGBT survey data (2014) FRA. <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/eu-lgbt-survey-european-union-lesbian-gay-bisexual-and-transgender-survey-results>

24 Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU - comparative legal analysis (2015) FRA. <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/lgbt-comparative-legal-update-2015>

25 Professionally speaking: challenges to achieving equality for LGBT people (2015) FRA. <http://fra.europa.eu/en/publication/2016/professional-views-lgbt-equality>

Yhdistyneiden kansakuntien (YK) ihmisoikeusvaltuutettu antoi YK:n ihmisoikeusneuvostolle vuonna 2015 raportin seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin perustavasta väkivallasta ja syrjinnästä.²⁶ Raportissaan ihmisoikeusvaltuutettu toteaa, että useissa maissa sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen menettelytavat sisältävät loukkaavia (abusive) ennakkoehtoja, kuten esimerkiksi naimattomuusvaatimuksen sekä pakonalaiset (forced) sterilisaatiot, sukupuolen muutostoimet ja muut lääketieteelliset toimet, jotka ovat kansainvälisten ihmisoikeusstandardien vastaisia.²⁷

YK:n ihmisoikeusneuvosto hyväksyi kesäkuussa 2016 päätöslauselman seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin kohdistuvan väkivallan ja syrjinnän ehkäisemiseksi.²⁸ Päätöslauselmassa asetettiin ensimmäistä kertaa YK:n alainen erityisraportoija, jonka mandaattina on keskittyä seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin perustuvan väkivallan ja syrjinnän ehkäisyyn vuosina 2016–2019. Erityisraportoija raportoi vuosittain sekä ihmisoikeusneuvostolle että YK:n yleiskokoukselle.²⁹

26 A/HRC/29/23. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session29/Pages/ListReports.aspx>

Vuonna 2011 ihmisoikeusvaltuutettu raportoi ihmisoikeusneuvostolle seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin kohdistuvista syrjivistä laeista ja käytännöistä (A/HRC/19/41). http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Discrimination/A.HRC.19.41_English.pdf

27 A/HRC/29/23, para 70. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session29/Pages/ListReports.aspx>

28 A/HRC/RES/32/2. http://ap.ohchr.org/documents/alldocs.aspx?doc_id=26940

29 Erityisraportoijan tehtävänkuva löytyy kokonaisuudessaan: A/HRC/RES/32/2, kohdat 3a-f. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/154/15/PDF/G1615415.pdf?OpenElement>

3 Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen

- Euroopan valtioista 41:ssä on säädelyillä sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen menettelyistä ja ehdoista.
- Ennakkovaatimusten osalta näistä valtioista 20 edellyttää lisääntymiskyvyttömyyttä, 36 mielenterveyden diagnoosia ja 23 avioliiton purkamista (naimattomuusvaatimus).
- EIT:n mukaan vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehtona loukkaa Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan takaamaa oikeutta yksityis- ja perhe-elämän kunnioitukseen.
- Ennakkovaatimukset sukupuoli-identiteetin häiriön diagnoosista ja lääketieteellisestä arviosta ovat kuuluneet valtioiden harkintamarginaaliin EIT:n ratkaisussa.
- EIT on arvioinut, että valtiolla on mahdollisuus kieltäytyä sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta, mikäli muutosta hakeva henkilö on samaan aikaan erisukupuolisessa avioliitossa, eikä kyseinen valtio tunnusta samansukupuolisten avioliittoja.

Sukupuolen oikeudelliseen vahvistamiseen sisältyvät yleensä sekä väestörekisterissä olevan sukupuolimerkinnän että nimen muuttaminen sukupuoli-identiteettiä vastaavaksi. Euroopan neuvoston ministerikomitean päätöslauselma vuodelta 2010 painottaa, että jäsenvaltioiden on taattava sellaiset menettelytavat sukupuolen oikeudelliseksi vahvistamiseksi, että ne kattavat kokonaisvaltaisesti elämän eri osa-alueet (*full legal recognition of gender*).³⁰ Käytännössä tämä tarkoittaa virallisten asiakirjojen muutoksen lisäksi muiden asiakirjojen, kuten esimerkiksi työ- ja opintotodistusten, muuttamista korjatun sukupuolen ja nimen mukaisiksi.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) ja Euroopan unionin tuomioistuin ovat ratkaisussaan tuoneet esille sen, miten puutteet sukupuolen oikeudellisessa vahvistamisessa ja niistä seuranneet ongelmat oikeuksien toteutumisessa ovat johtaneet transihmisen syrjintään.³¹

Käytännöt sukupuolen oikeudelliseksi vahvistamiseksi vaihtelevat eri maissa.

30 CM/Rec(2010)5, artikla 21. <http://www.formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=324274&nodeid=49540&contentlan=1&culture=fi-FI>. Ks. myös CM(2010)4-add3final (Explanatory Memorandum), kohdat 20–21. <https://rm.coe.int/16805cf450>

31 Euroopan unionin tuomioistuimen osalta ks. esimerkiksi tapaukset P. v. S. and Cornwall County Council (C-13/94) ja Richards v. Secretary of State for Work and Pensions (C-423/04).

Transgender Europe -järjestön (TGEU)³² vuoden 2017 tilastojen mukaan 41 Euroopan valtiota on säätänyt lakeja sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta.³³ Käytännöt kuitenkin vaihtelevat sekä yleisten menettelytapojen että lainsäädännön ennakko vaatimusten suhteen. Yleisimmät ennakko vaatimukset liittyvät lääketieteellisiin toimiin (esimerkiksi transsukupuolisuuden diagnoosi, muut asiantuntija-arviot ja sterilisatiovaatimus), hakijan ikään ja siviilissäätöön (naimattomuusvaade). Ennakko vaatimusten osalta Euroopassa 20 valtiota edellyttää lisääntymiskyvyttömyyttä, 36 valtiota edellyttää mielen terveyden diagnoosia ja 23 valtiota edellyttää hakijalta avioliiton purkamista sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehtona.³⁴ Lisäksi valtioilla on erilaisia käytäntöjä muun muassa toisessa maassa tehdyn sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen hyväksymisessä.

Puutteet sukupuolen oikeudellisessa vahvistamisessa altistavat samalla muille ihmisoikeusloukkauksille. Tämä näkyi myös FRA:n vuonna 2014 julkaisemassa kyselytutkimuksessa: 30 prosenttia transhenkilöistä kertoi kokeneensa syrjintää viimeisen 12 kuukauden aikana tilanteissa, joissa oli täytynyt esittää sukupuolimerkinnän sisältävä henkilötodistus.³⁵

Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen käytännöt ja erityisesti niihin kirjatut ennakko vaatimukset ovat saaneet yhä enemmän huomiota ihmisoikeustoimijoiden keskuudessa. Esimerkiksi Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu huomautti vuoden 2016 puheessaan, miten loukkaavat ennakkoehdot – kuten sterilisatiovaatimus, avioero vaatimus ja vaade mielen terveyden diagnoosista – ovat olleet

esteinä transihmisten itsemääräämisoikeuden tosiasialliselle toteutumiselle.³⁶

YK:n seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin perustuvaa väkivaltaa ja syrjintää seuraava erityisraportoiija Vitit Muntarbhorn³⁷ vieraili marraskuussa 2017 Argentiinassa, jossa lainsäädäntöä oli uudistettu sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen osalta vuonna 2012. Vierailunsa päätteeksi Muntarbhorn nosti kyseisen lain esille esimerkkinä hyvästä lainsäädännöstä, jossa sukupuolimerkinnän rekisteröinnin hallinnollista menettelyä on kevennetty ja sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehdoista on poistettu lääketieteelliset vaatimukset.³⁸

3.1 Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen järjestäminen

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännössä valtioiden harkintamarginaali on kaventunut viimeisten vuosikymmenten aikana sellaisten kysymysten osalta, joilla on keskeinen vaikutus transsukupuolisten ihmisten yhdenvertaiseen asemaan yhteiskunnassa. Tietyiltä osin valtiot ovat kuitenkin säilyttäneet kansallisen harkintavaltansa EIT:n oikeuskäytännössä.³⁹

32 <https://tgeu.org>

33 Trans Rights Europe Index 2017, Transgender Europe. <http://tgeu.org/trans-rights-map-2017/>

34 Trans Rights Europe Index 2017, Transgender Europe. <http://tgeu.org/trans-rights-map-2017/>

35 Being Trans in the European Union – Comparative analysis of EU LGBT survey data (2014) FRA, s. 82. <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/being-trans-eu-comparative-analysis-eu-lgbt-survey-data>

36 CommDH/Speech(2016)2. <https://rm.coe.int/16806da7f7>

37 Erytisraportoin esittely: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/SexualOrientationGender/Pages/Index.aspx>

38 Ks. End of Mission Statement by the United Nations Independent Expert on protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity, Mr. Vitit Muntarbhorn of his visit to Argentina. <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=21343&LangID=E>

39 Case Law of the European Court of Human Rights relating to discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity (2015) Frédéric Edel, Euroopan neuvosto, s. 99. <https://book.coe.int/usd/en/human-rights-and-democracy/6472-case-law-of-the-european-court-of-human-rights-relating-to-discrimination-on-grounds-of-sexual-orientation-or-gender-identity.html>

Erityisesti transihmisiin liittyen tuomioistuimesa on tarkasteltu tapauksia, jotka ovat pääosin koskeneet Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 (oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin), 8 (oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta) ja 12 (oikeus avioliittoon) artiklaa sekä niiden yhteydessä syrjimättömyyttä koskevaa 14 artiklaa.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on vahvistanut transihmisten oikeuden saada sukupuolen oikeudellinen vahvistus sukupuoli-identiteettinsä perusteella. Sukupuolensa korjanneen henkilön oikeus tulla laillisesti tunnustetuksi vahvistettiin periaatteellisella tasolla tuomioistuimen ratkaisussa *Goodwin v. United Kingdom* (2002).⁴⁰ Tapauksessa sukupuolensa miehestä naiseksi korjannut transhenkilö kertoi tulleen syrjityksi sukupuolen oikeudelliseen vahvistamiseen liittyvien puutteiden vuoksi erityisesti työelämässä sekä sosiaaliturvan ja eläkkeen osalta.

Ratkaisussaan EIT totesi, että tapauksessa ei annettu yhteiskunnan kannalta riittäviä perusteita, jotta transsukupuolisen oikeus hakea sukupuolen oikeudellista vahvistamista voitaisiin evätä. Tuomioistuimen mukaan transsukupuolisen henkilön haasteet elämässä sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen puutteiden vuoksi olivat sellaisia, ettei asia voinut kuulua valtioiden harkintamarginaaliin ja että tapauksessa oli rikottu Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklaa 8 (oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta). Kyseisessä ratkaisussa EIT ei kuitenkaan ottanut kantaa siihen, miten

40 EIT tunnusti oikeuden jo vuonna 1992 B. v. France -tapauksesta antamassaan ratkaisussa. Tapaus koski transsukupuolisen miehen vaatimusta muuttaa siviilirekisterimerkintä sukupuoli-identiteettiä vastaavaksi. Tuomioistuin katsoi, että tapaus erosi merkittävien osin aiemmista vastaavista tapauksista (Rees v. UK ja Cossey v. UK), joissa tuomioistuimi ei ollut katsonut loukkausta tapahtuneeksi. Ratkaisussaan tuomioistuin totesi, että sukupuoli-identiteetin mukaisen sukupuolimerkinnän puute oli asettanut hakijan tilanteeseen, jota ei voida pitää Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan takaaman suojan mukaisena (B v. France, para 63).

sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen on käytännössä järjestettävä.⁴¹

Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen on Euroopan neuvoston ohjeiden mukaan oltava selkeästi ja läpinäkyvästi säädelty. Lainsäädännön on oltava mahdollisimman yksiselitteinen sen tulkinnan ja toimeenpanon suhteen, ja siinä on oltava kirjattuna tarkat menettelytavat päätösten valitusoikeudesta.⁴²

Menettelyn saavutettavuuteen voivat vaikuttaa esimerkiksi hakijan ikä tai terveystilanne. Myös prosessiin liittyvät kustannukset vaikuttavat osaltaan saavutettavuuteen. Euroopan neuvoston standardien mukaisesti menettely sukupuolen oikeudelliseksi vahvistamiseksi pitäisi olla nopea, läpinäkyvä ja saavutettava.⁴³ Pitkittänyt prosessi saattaa altistaa transihmiset syrjinnälle sukupuoli-identiteetin ja oikeudellisen sukupuolen välisen inkongruenssin, eli yhteensopimattomuuden, vuoksi. Tunnustamis- ja vahvistusprosessin kestoaikaa esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin arvioi tapauksen *Schlumpf v. Switzerland* ratkaisussaan, että vakuutusyhtiön vaatiman kahden vuoden odotusajan mekaaninen soveltaminen 67-vuotiaan hakijan tilanteeseen oli Euroopan ihmisoikeussopimuksen vastainen (8 artikla).⁴⁴

41 Case Law of the European Court of Human Rights relating to discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity (2015) Frédéric Edel, Euroopan neuvosto, s. 103-106. <https://book.coe.int/usd/en/human-rights-and-democracy/6472-case-law-of-the-european-court-of-human-rights-relating-to-discrimination-on-grounds-of-sexual-orientation-or-gender-identity.html>

42 Protecting Human Rights of Transgender Persons - a short guide to legal gender recognition (2015) Euroopan neuvosto, s.19-20.

43 Protecting Human Rights of Transgender Persons - a short guide to legal gender recognition (2015) Euroopan neuvosto, s.19-20.

44 Case Law of the European Court of Human Rights relating to discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity (2015) Frédéric Edel, Euroopan neuvosto, s. 115-118. <https://book.coe.int/usd/en/human-rights-and-democracy/6472-case-law-of-the-european-court-of-human-rights-relating-to-discrimination-on-grounds-of-sexual-orientation-or-gender-identity.html>

3.2

Ennakkoehdot sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle

3.2.1 Vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin antoi huhtikuussa 2017 ratkaisunsa tapaukselle *A.P., Garçon and Nicot v. France*. Tapauksessa tarkasteltiin sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehtoina olevaa vaatimusta sterilisaatiosta tai hoidoista, jotka suurella todennäköisyydellä johtaisivat lisääntymiskyvyttömyyteen.⁴⁵ Lisäksi tapauksessa käsiteltiin myös vaatimusta toimittaa todistus sukupuoli-identiteetin häiriöstä (*gender identity disorder*) ja vaatimusta osallistua lääketieteelliseen arvioon (*medical examination*) sukupuolimerkinnän muutoksenhakuprosessissa. Aiemmassa oikeuskäytännössä EIT oli jo katsonut, että sterilisaatiovaatimusta ei voida asettaa sukupuolen korjausoperaation ennakkoehdoksi.⁴⁶

Ratkaisussaan tuomioistuin huomioi, että sterilisaatioon johtavan operaation asettaminen sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehdoksi asettaa muutosta hakevan henkilön tilanteeseen, jossa henkilön valinta nauttia oikeudesta yksityiselämän suojaan tarkoittaa käytännössä samalla luopumista oikeudesta fyysiseen koskemattomuuteen. EIT:n mukaan lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen osalta valtion käytäntö rikkoi Euroopan ihmisoikeussopi-

muksen 8 artiklan mukaista oikeutta yksityis- ja perhe-elämän kunnioitukseen. Muiden lääketieteellisten ennakkoehtojen osalta tuomioistuin katsoi, että vaatimukset sukupuoli-identiteetin häiriön diagnoosista ja lääketieteellisestä arvosta kuuluvat valtioiden harkintamarginaaliin, eivätkä ne näin ole Euroopan ihmisoikeussopimuksen takaaman yksityis- ja perhe-elämän suojan vastaisia.⁴⁷

Euroopan sosiaalisten oikeuksien komiteassa oli keväällä 2017 tarkastelussa joukkokantelu, joka käsittelee lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen suhdetta Euroopan sosiaalisen peruskirjan turvaamaan oikeuteen terveyteen. Kantelun jättäneiden TGEU:n ja ILGA-Europen⁴⁸ mukaan Tšekin lainsäädännön ennakkovaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä henkilötietojen muuttamiseksi sukupuoli-identiteettiä vastaavaksi rikkoo Euroopan sosiaalisen peruskirjan 11 artiklan oikeutta terveyden suojeluun. Kantelussa pyydetään lisäksi selvitystä siitä, rikkooko Tšekin lainsäädäntö samalla myös Euroopan sosiaalisen peruskirjan syrjimättömyyttä koskevaa periaatetta.⁴⁹

Euroopan neuvoston ministerikomitea hyväksyi maaliskuussa 2010 suositukset toimista seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin perustuvan syrjinnän torjumiseksi.⁵⁰ Suositukset pohjaavat eurooppalaisiin ja kansainvälisiin ihmisoikeusinstrumentteihin, erityisesti Euroopan ihmisoikeussopimukseen ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntöön.

Ministerikomitean mukaan sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehtoja, kuten ”ruumiillisia muutoksia koskevia vaati-

45 Termejä lisääntymiskyvyttömyysvaatimus ja sterilisaatiopakko käytetään usein rinnakkain tarkoittamaan vaatimusta transihmisten lisääntymiskyvyttömyydestä ennen sukupuolen oikeudellista vahvistamista. Lisääntymiskyvyttömyys voidaan aiheuttaa esimerkiksi hormonaalisesti tai sukelin-kirurgialla. Esimerkiksi Suomen nykyinen translaki vaatii, että henkilö on ennen sukupuolen oikeudellista vahvistamista ”steriloitu tai muusta syystä lisääntymiskyvytön”. Lisääntymiskyvyttömyys voi olla pysyvää tai palautuvaa (esim. joidenkin hormonihoidon kohdalla).

46 Ks. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisu tapaukseen *Y.Y. v. Turkey* (nro. 14793/08).

47 Ks. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tiedote ECHR 121 (6.4.2017).

48 <http://www.ilga-europe.org>

49 *Transgender Europe ja ILGA-Europe v. Tšekin tasavalta*, kantelu 117/2015: <https://tgeu.org/collective-complaint-against-czech-republic-for-sterilisation-requirement/>

50 CM/Rec(2010)5. <http://www.formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=324274&nodeid=49540&contentlan=1&culture=fi-FI>

muksia”, olisi tarkasteltava säännöllisesti, jotta ne eivät loukkaa ihmisoikeuksia.⁵¹

Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous hyväksyi päätöslauselman transihmistien syrjintään liittyen huhtikuussa 2015.⁵² Päätöslauselmassa nostetaan esille huoli siitä, että sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen käytännöissä on ongelmia transihmistien yksityiselämään ja fyysiseen koskemattomuuteen liittyvien kysymysten osalta. Naimattomuusehdon ja erityyppisten lääketieteellisten ennakkoehtojen lisäksi prosessit ovat usein raskaita hallinnollisesti ja esimerkiksi niin kutsuttujen tosielämän kokeiden⁵³ vuoksi.

Yleiskokous kehottaa päätöslauselmassaan jäsenvaltioita luopumaan ennakkoehtojen kohdalla lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksesta ja pakollisista lääketieteellisistä hoidoista (ml. mielenterveyden diagnoosit).⁵⁴

Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu Thomas Hammarberg (kausi 2006–2012) tarkasteli seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemaa vuonna 2009 laatimassaan selvityksessä *Human Rights and Gender Identity*.⁵⁵ Ihmisoikeusvaltuutettu totesi sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen käytäntöjen vaihtelevan jäsenmaissa. Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen lääketieteelliset ennakkoehdot

ovat yleisesti katsoen hankalia, ja niiden rajat usein epäselviä. Laeissa määritetyt toimet ovat usein pitkäkestoisia fyysisiä, psykologisia ja psykiatrisia prosesseja, joista osa loukkaa yksilön fyysistä koskemattomuutta. Tämän vuoksi monet transihmistet eivät osallistu kyseisiin prosesseihin.⁵⁶

Selvityksen pohjalta ihmisoikeusvaltuutettu suositteli, että Euroopan neuvoston jäsenvaltiot kehittävät nopeat ja saavutettavat menettelytavat nimen ja sukupuolimerkinnän muuttamiseksi eri rekistereihin. Jäsenvaltioiden pitäisi myös poistaa lainsäädännöstä pakolliset vaatimukset sterilisaatiosta ja muista lääketieteellisistä toimenpiteistä. Jäsenvaltioita kehoitetaan järjestämään sukupuolenkorjaushoidot, kuten hormonihoidot, kirurgiset toimet ja psykologiset tukitoimet, kaikille transsukupuolisille henkilöille saavutettavalla tavalla varmistaen samalla, että yleinen terveydenhuolto kattaa ne.⁵⁷

Useissa Euroopan maissa lääketieteellisiä ennakkoehtoja on poistettu prosessia säätelevää lainsäädäntöä uudistettaessa tai ne on tulkittu ihmisoikeuksien vastaisiksi kansallisessa oikeuskäytännössä. (Ks. lisäksi luku 4.)

Itävallan hallinto-oikeus (*Verwaltungsgerichtshof*) ja ylin oikeusaste (*Verfassungsgerichtshof*) päättivät vuonna 2009, että vaatimusta sukuelinkirurgisista toimista sukupuolen oikeudelliseksi vahvistamiseksi ei voida pitää oikeutettuina.⁵⁸

Saksan ylin tuomioistuin (*Bundesgerichtshof*) arvioi vuoden 2011 päätöksessään Saksan sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevan lainsäädännön (*Transsexuellengesetz*) vaatimukset lisääntymiskyvyttömyydestä ja kirurgisista toimista perustuslain vastaisiksi.⁵⁹

51 CM/Rec(2010)5, suosituksen IV 19–22. Ulkoministeriön epävirallinen suomennos. <http://www.formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=324274&nodeid=49540&contentlan=1&culture=fi-FI>

52 Päätöslauselma 2048 (2015). <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736>

53 Tosielämän koe tai arkielämän koe tarkoittaa sukupuolenkorjausprosessiin kuuluvaa aikaa, jolloin henkilö elää omaksi koetussa sukupuolella sosiaalisesti ”niin pitkälti kuin mahdollista”. Ks. lisätietoja: <http://transtukupiste.fi/sukupuolen-korjaus-suomessa/>

54 Päätöslauselma 2048 (2015). <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736>

55 CommDH/IssuePaper(2009)2. <https://rm.coe.int/16806da753>

56 CommDH/IssuePaper(2009)2, s. 8. <https://rm.coe.int/16806da753>

57 CommDH/IssuePaper(2009)2, s. 18. <https://rm.coe.int/16806da753>

58 VwGH 2008/17/0054 ja VfGH B 1973/08-13.

59 1 BvR 3295/07.

Sveitsin Bern-Mittellandin hallintoalueen oikeus päätti vuonna 2012, että lääketieteelliset ennakkoehdot (kirurgiset ja hormonaaliset) sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle rikkoivat henkilön oikeutta fyysiseen koskemattomuuteen.⁶⁰

Ruotsissa Tukholman hallinto-oikeus (*Förvaltningsrätten*) katsoi vuoden 2012 päätöksessään sterilisaatiovaatimuksen Ruotsin perustuslain ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen vastaiseksi.⁶¹ Ruotsin hallitus yhtyi oikeuden näkökantaan, ja sterilisaatiovaatimus poistettiin laista huhtikuussa 2013.⁶² Edellisten lisäksi Ruotsin hallitus ilmoitti maaliskuussa 2017, että sen on tarkoitus maksaa korvaus niille transihmisille, jotka ovat vuosina 1972-2013 joutuneet sterilisoiduiksi sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen vuoksi.⁶³ Ruotsin valtiopäivät hyväksyi korvausta koskevan lain maaliskuussa 2018. Yhden henkilön osalta korvaus on noin 22 000 euroa.⁶⁴

Italian perustuslakituomioistuin tarkasteli vuonna 2015 sukupuolen oikeudellista vahvistamista säätelevää lainsäädäntöä, koska ennakkovaatimukset lääketieteellisistä hoidoista eivät olleet selkeästi ilmaistuja ja yhdenmukaisia eri hakijoiden kesken. Päätöksessä tuomioistuin totesi, että lakia on tulkittava siten, että sukuelinkirurgiset operaatiot eivät ole välttämättömiä ennakkoehtoja sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle, sillä transihmisten lääketieteelliset tarpeet eroavat toisistaan. Sukuelinkirurgiset toimet on ymmärrettävä ainoastaan yhdeksi vaihtoehdoksi transihmisten psykososiaaliselle hyvinvoinnille, joten yleinen vaatimus suku-

elinkirurgisista operaatioista on sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen että Italian perustuslain vastainen.⁶⁵

3.2.2 Naimattomuusvaatimus

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on päätöksissään käsitellyt transihmisten parisuhdestatukseen liittyviä kysymyksiä, joissa valtioiden harkintamarginaali on täsmentynyt tietyiltä osin. Tapauksessa *Goodwin v. United Kingdom* tuomioistuin tarkasteli sukupuolensa naiseksi korjanneen henkilön oikeutta mennä naimisiin vastakkaista sukupuolta olevan henkilön kanssa. Ratkaisussaan tuomioistuin arvioi, että kyseisen henkilön naimisiinmenon este vastakkaista sukupuolta olevan henkilön kanssa rikkoii Euroopan ihmisoikeussopimuksen 12 artiklan takamaa oikeutta avioliittoon. Tuomioistuimen mukaan sukupuolensa korjanneen transihmisten oikeutta solmia erisukupuolista avioliittoa ei voi yhdenvertaisuuden näkökulmasta pitää valtioiden harkintavallan piiriin kuuluvana.⁶⁶

Samansukupuolisten avioliittoihin liittyen Euroopan tuomioistuin on oikeuskäytännössään tähdentänyt, että valtioilla on mahdollisuus kieltäytyä sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta, mikäli henkilö on samaan aikaan erisukupuolisessa avioliitossa, eikä valtio tunnusta samansukupuolisten avioliittoja. Periaatteellisella tasolla EIT käsitteli asiaa vuonna 2006 kahdessa tapauksessa, joissa hakijoiden mukaan valtion vaatimus erisukupuolisen avioliiton purkamisesta ennen sukupuolen oikeudellista vahvistamista oli Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklojen 8 ja 12 vastainen.⁶⁷ Molemmissa tapauksissa tuomioistuin katsoi

60 CIV 12 1217 JAC.

61 Socialstyrelsen v. NN, nro 1968-12.

62 SFS 2013:405 Lag om ändring i lagen (1972:119) om fastställande av konstlilhörighet i vissa fall.

63 <http://tgeu.org/sweden-announces-to-pay-compensation-to-trans-people/>

64 https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/statlig-ersattning-till-personer-som-har-fatt_H501SoU19

65 Italian perustuslakituomioistuimen päätös nro 221/2015.

66 Ks. Christine Goodwin v. the United Kingdom (nro. 28957/95), kohdat 101-104.

67 Wena and Anita Parry v. the United Kingdom (nro. 42971/05) ja R. and F. v. the United Kingdom (nro. 35748/05).

hakemukset perusteettomiksi (*inadmissible*).⁶⁸

EIT vahvisti oikeuskäytännön samansukupuolisten avioliittojen osalta tapauksen *Hämäläinen v. Suomi* ratkaisussaan. Tuomioistuimen mukaan valtiolla oli oikeus evätä sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen hakijan kieltäytyessä muuttamasta avioliittoa samansukupuolisten rekisteröidyksi parisuhteeksi. Ratkaisussaan EIT arvioi, että parisuhteen muuttaminen avioliitosta rekisteröidyksi parisuhteeksi ei olisi heikentänyt henkilön oikeudellista asemaa kohtuuttomalla tavalla. Vaatimusta suhteen muuttamiseksi ei siten voida pitää Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 ja 14 artiklan vastaisena, vaan se kuuluu valtioiden harkintamarginaaliin.⁶⁹ Kansallisella tasolla avioliiton purkamista sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehtona on tarkasteltu muun muassa Sveitsissä, Itävallassa, Saksassa, Ranskassa ja Italiassa.⁷⁰

68 Case Law of the European Court of Human Rights relating to discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity (2015) Frédéric Edel, Euroopan neuvosto, s. 103-106. <https://book.coe.int/usd/en/human-rights-and-democracy/6472-case-law-of-the-european-court-of-human-rights-relating-to-discrimination-on-grounds-of-sexual-orientation-or-gender-identity.html>

69 Case Law of the European Court of Human Rights relating to discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity (2015) Frédéric Edel, Euroopan neuvosto, s. 122-123. <https://book.coe.int/usd/en/human-rights-and-democracy/6472-case-law-of-the-european-court-of-human-rights-relating-to-discrimination-on-grounds-of-sexual-orientation-or-gender-identity.html>

70 Ks. Legal gender recognition in Europe (2016) Transgender Europe, s. 53-56.

Euroopan neuvoston ministerikomitea on antanut suosituksia jäsenvaltioille perhestatukseen osalta:

23. Jos jäsenvaltion kansallisessa lainsäädännössä säädetään oikeuksia ja velvoitteita naimattomille pareille, sen olisi varmistettava, että tätä lainsäädäntöä sovelletaan syrjimättömästi sekä samaa sukupuolta oleviin että eri sukupuolta oleviin pareihin, myös leskeneläke-etuuksien ja vuokraoikeuksien osalta.

24. Jos jäsenvaltion kansallisessa lainsäädännössä tunnustetaan samaa sukupuolta olevien rekisteröidyt parisuhteet, sen olisi pyrittävä varmistamaan, että heidän oikeusasemansa sekä oikeutensa ja velvoitteensa ovat yhdenmukaiset vastaavassa tilanteessa olevien heteroseksuaalisten parien oikeusaseman sekä oikeuksien ja velvoitteiden kanssa.⁷¹

Myös Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous on kehottanut Euroopan neuvoston jäsenvaltioita poistamaan rajoitteet avioliiton jatkumiselle sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen jälkeen. Yleiskokouksen päätöslauselman mukaan jäsenvaltioiden on varmistettava, että myös puolison ja lasten oikeudet säilyvät.⁷²

71 CM/Rec(2010)5, kohdat 23-25. Ulkoministeriön epävirallinen suomennos. <http://www.formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=324274&nodeid=49540&contentlan=1&culture=fi-FI>

72 Päätöslauselma 2048 (2015), kohta 6.2.3. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736>

3.2.3 Ikärajan liittyvät kysymykset

Useissa maissa ikäraja sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen osalta on asetettu täysi-ikäisyyden eli 18 vuoden kohdalle. Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu kommentoi vuoden 2014 puheessaan transnuorten kohtaamia ongelmia esimerkiksi pääsyssä transerityisiin terveystalveihin ja muihin tukitoimiin. Ihmisoikeusvaltuutettu totesi, että alaikäisten trans- ja intersukupuolisten henkilöiden sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen on yhä suuri haaste monille maille. Valtuutettu huomautti, että lapset ovat oikeuksien haltijoita, joita on kuunneltava heitä koskevissa päätöksissä. Sukupuolen korjaamiseen liittyvien toimien on perustuttava lapsen tietoiseen suostumukseen (*fully informed consent*).⁷³

Myös Euroopan neuvoston parlamentaarisen yleiskokouksen vuoden 2015 päätöslauselmassa todetaan yleisellä tasolla, että sukupuolen oikeudellisessa vahvistamisessa on varmistettava, että kaikki alaikäisiä koskevat päätökset ovat perusteltuja lapsen edun näkökulmasta.⁷⁴

Joissain Euroopan valtioissa lainsäädäntö mahdollistaa myös ala-ikäisten oikeudellisen sukupuolimerkinnän muuttamisen sukupuoli-identiteettiä vastaavaksi.

Maltan vuonna 2015 uudistettu lainsäädäntö (*Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act*) mahdollistaa alaikäisten sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen. Lakia päivitettiin vuonna 2016 siten, että alaikäraja lain itseilmoitusmenettelylle alennettiin 16 vuoteen (alkuperäisessä laissa ikäraja oli ase-

tettu 18 vuoteen).⁷⁵ Alle 16-vuotiaiden osalta menettelytapa määritellään lain 7 pykälässä, jonka mukaan alaikäisen huoltaja voi lähettää hakemuksen rekisterimerkinnän muuttamiseksi. Oikeus käsittelee hakemuksen ja varmistaa, että YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisesti lapsen etu otetaan huomioon ratkaisua tehtäessä ja että alaikäisen oma näkemys huomioidaan asianmukaisella tavalla (pykälä 7 (2a-b)).

Norjan vuonna 2016 uudistetussa lainsäädännössä henkilö voi itse 16 ikävuodesta alkaen hakea sukupuolimerkinnän korjausta väestörekisteriin. 6-15-vuotiaat voivat hakea muutosta yhdessä huoltajiensa kanssa. Lisäksi alle 6-vuotiaiden intersukupuolisten lasten rekisterimerkinnän korjaaminen on mahdollista huoltajan hakemuksella. Lapsen oma näkemys on otettava huomioon, jos lapsen kehitystason mahdollistaa, ja hakemuksen mukana on toimitettava lääketieteellinen selvitys intersukupuolisuudesta.⁷⁶

Irlannin vuonna 2015 voimaan astuneessa lainsäädännössä (*Gender Recognition Act*) määritellään 16-17-vuotiaille toimenpiteet sukupuolen oikeudelliseksi vahvistamiseksi. Kyseiset ennakkoehdot eivät koske täysi-ikäisiä hakijoita. Hakemuksessa on 1) osoitettava hakijan huoltajien suostumus hakemukselle, 2) osoitettava alaikäisen ensisijaisen hoitavan lääkärin todistus siitä, että alaikäinen on saavuttanut riittävän kehitystason tehdäkseen tietoisin päätöksen hakemuksesta ja ymmärtääkseen täysin sen seuraukset sekä on aloittanut tai suorittanut sukupuolenkorjausprosessin ja 3) toimitettava toisen riippumattoman lääkärin lausunto, jossa lääkäri yhtyy ensisijaisen hoitavan lääkärin nä-

73 LGBTI children have the right to safety and equality (2014) Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu. <https://www.coe.int/fi/web/commissioner/-/lgbti-children-have-the-right-to-safety-and-equality>

74 Päätöslauselma 2048 (2015), kohta 6.2.5. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736>

75 ACT No. LVI of 2016 (AN ACT to amend the Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act, Cap. 540), § 2(b).

76 Lov om endring av juridisk kjønn, § 4.

kemykseen. Hakemuksen arvioinnissa oikeuden on myös katsottava, että päätös on alaikäisen edun mukainen.⁷⁷

Alankomaiden vuonna 2014 uudistetussa lainsäädännössä alaikäraja hakemuksille on 16 vuotta. Uuden lainsäädännön mukaan alaikäinen 16–17-vuotias henkilö ei tarvitse huoltajan hyväksyntää sukupuolimerkinnän muutoshakemukselle. Periaatteellisella tasolla jo aiemmassa Alankomaiden lainsäädännössä alaikäisten hakemukset olivat mahdollisia, joskin merkittävien lääketieteellisten ennakkoehtojen vuoksi käytännössä mahdottomia.⁷⁸

Saksan lainsäädäntö (*Transsexuellengesetz*) on vuodelta 1980, ja siinä annetaan 25 vuoden ikäraja sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle. Saksan perustuslakituomioistuin tarkasteli ikärajan määrittystä jo vuonna 1982 tapauksessa, jossa 21-vuotias hakija pyrki muuttamaan rekisterimerkintää täytettyään lain (silloiset) lääketieteelliset ennakkovaatimukset. Ratkaisussaan perustuslakituomioistuin katsoi, että ikärajaa ei voida pitää syrjimättömyyden näkökulmasta oikeutettuna, sillä hakijan oli mahdollista täyttää muut ennakkovaatimukset ennen 25 ikävuotta. Tältä osin asetettu ikäraja ei myöskään täyttänyt sille tarkoitettua alkupe-
räistä suojaavaa tarkoitusta, ja kyseinen ikäraja poistettiin ennakkoehdoista. Nykyisellään laissa ei ole määritelty ikärajaa, ja sukupuolimerkinnän muutoksenhakumenettelyssä vanhemmat edustavat alaikäistä hakijaa.⁷⁹

Ruotsissa hallitus tilasi vuonna 2014 selvityksen, jossa tarkasteltiin alaikäisten mahdollisuutta muuttaa sukupuolimerkintä henkilörekisterissä. Selvityksen lähtökohdissa nostettiin esille transnuorten kohtaamat haasteet arkielämässä. Vuonna 2013 Ruotsin lainsäädännöstä poistettiin sterilisaatiovaatimus ennakkoehdoista. Koska laissa ei enää määrätty lääketieteellisiä ennakkoehtoja sukupuolimerkinnän muuttamiseksi, raportin tekijät tarkastelivat oikeudellisia (sukupuolimerkinnän muuttaminen) ja lääketieteellisiä (sukupuolen korjaamishoidot) kysymyksiä pitkälti omina sektoreinaan. Raportin tekijät korostivat erityisesti tarkastelun ihmisoikeusperustaisuutta. Raportissa ehdotetaan nykyisen lainsäädännön korvaamista kahdella uudella lailla, joista toinen säätelisi sukupuolen oikeudellista vahvistamista ja toinen sukupuolikirurgisia operaatioita. Lisäksi raportissa esitetään ikärajan alentamista 15 vuoteen (huoltajan hyväksymänä), sillä ehdotetussa mallissa sukupuolimerkinnän muuttaminen olisi yksinkertaisesti hallinnollinen toimenpide ilman lääketieteellisiä ennakkoehtoja.⁸⁰

3.2.4 Transsukupuolisuuden diagnostiikka ja hoitoon pääsy

Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen lisäksi transihmisten pääsy asianmukaisiin terveydenhuollon palveluihin on keskeistä heidän oikeuksiensa toteutumisen kannalta. Lääketieteellisten ennakkoehtojen vuoksi monissa maissa transsukupuolinen henkilö tarvitsee transsukupuolisuuteen liittyvän diagnoosin voidakseen osallistua transerityisiin hoitoihin ja pystyäkkeen hakemaan sukupuolen oikeudellista vahvistamista sukupuoli-identiteettinsä mukaiseksi.

Transsukupuolisuuteen liittyvä diagnostiikka on muuttunut viimeisten vuosien aikana.

Maailman terveysjärjestö (World Health Organization, WHO) vastaa ICD-diagnostiik-

77 Gender Recognition Act 2015 (nro 25 of 2015), § 12(4) ja § 12(6).

78 Walter Pintens (2015) Belgium and Netherlands, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 117.

79 Anatol Dutta (2015) Germany, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 211-212, 217.

80 Juridiskt kön och medicinsk könskorrigering (SOU 2014:91), s. 25-27, 30.

kaluokituksen (*the International Classification of Diseases*) ylläpitämisestä. Nykyisessä ICD-10-versiossa transsukupuolisuuteen liittyvät diagnostiset luokitukset ovat mielenterveyden ja käyttäytymisen häiriöitä (*mental and behavioral disorders*) käsittelevän kappaleen alla. Sukupuoli-identiteetin häiriö -kohdassa (F64) määritellään sukupuoli-identiteettiin liittyvät diagnostiikkaluokitukset, joita ovat transeksualismi, transvestismi, lapsuuden sukupuoli-identiteetin häiriö, muut sukupuoli-identiteetin häiriöt ja määrittelemättömät sukupuoli-identiteetin häiriöt.⁸¹

WHO on aloittanut luokituksen päivittämisen, ja ICD-11-version on tarkoitus valmistua vuoden 2018 aikana. ICD-11:n beta-versiossa transsukupuolisuus on poistettu mielenterveyden luokittelusta ja siirretty seksuaaliterveyden (*conditions related to sexual health*) alle sukupuoli-identiteetin inkongruenssina (*gender incongruens*).⁸²

Useilla mailla on käytössä kansalliset versiot ICD-10-luokituksesta. Sukupuoli-identiteetin osalta esimerkiksi Ruotsissa mukautettiin luokitusta vuonna 2009, Norjassa vuonna 2010 ja Suomessa vuonna 2011.⁸³

Esimerkkejä muista transsukupuolisuuden diagnostiikkaan liittyvistä kansallisista muutoksista:

Tanska muutti diagnoosikäytäntöään tammi-kuussa 2017, koska ICD-11-luokituksen laadintaprosessia ja diagnoosikäytännön muuttamista ei saatu valmiiksi vuoden 2016 aikana. Tanskan hallitus päätti ottaa väliaikaisesti käyttöön kansallisen luokituksen, kunnes ICD-11-päivitysprosessi saadaan valmiiksi. Nykyisellään Tanskassa

ei käytetä enää sukupuoli-identiteetin häiriöiden (F64) luokitusta, vaan ne korvattiin hoitoon hakeutumisen peruste -koodeilla (esim. yhteydenotto liittyen sukupuoli-identiteettiin liittyviin asioihin tai yhteydenotto transsukupuolisena olemiseen liittyen).⁸⁴

Maltan translakia muutettiin vuonna 2016 poistamalla transsukupuolisuuden patologisointi. Laissa todetaan: *“(t)he pathologisation of any form of sexual orientation, gender identity and, or gender expression as may be classified under the International Classification of Diseases or any other similar internationally recognised classification, shall be null and void in Malta. The nullity of such classification shall not impact negatively the provision of any healthcare service related to sex and, or gender.”*⁸⁵ Samalla Maltalla hyväksyttiin laki konversioterapioiden eli niin kutsuttujen ”ehetyshoitojen”⁸⁶ kieltämiseksi.⁸⁷ Lain tarkoituksena on muun muassa suojata seksuaalinen suuntautuminen, sukupuoli-identiteetti ja sukupuoli-identiteetin ilmaisu esimerkiksi sairauden tai häiriön määrittelemiseltä sekä niihin kohdistuvilta konversio-

81 WHO:n ICD-10-luokitus: <http://apps.who.int/classifications/icd10/browse/2016/en>

82 Tietoa WHO:n ICD-luokituksen päivitystyön etenemisestä ja ICD-11-versiosta: <http://www.who.int/classifications/icd/revision/en/>

83 Human Rights and Gender Identity – Best Practice Catalogue (2016) Ulrika Westerlund ja Richard Köhler, s. 59.

84 Ks. LGBT Denmark -järjestön tiedote The Transgender Diagnosis “F64 Gender identity disorders”, including the underlying codes are per January 1, 2017 discontinued by the Danish Health Data Authority. <http://lgbt.dk/wp-content/uploads/LGBT-Denmark-Transgender-Healthcare-Codes-2017.pdf>

85 AN ACT to amend the Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act, Cap. 540 (nro. 170), § 4.

86 Eheyttämiseksi kutsuttujen hoitojen tarkoituksena on useimmiten muuttaa homoseksuaali heteroksi tai saada transsukupuolinen henkilö palaamaan biologiseen sukupuoleensa. Esimerkiksi YK:n kidutuksenvastainen komitea on tuominnut kyseiset hoidot useissa maissa, muun muassa Yhdysvalloissa. Myös Euroopan unionin parlamentti on ottanut kantaa ”ehetyshoitoja” vastaan vuosittaisessa EU:n perusoikeustilannetta tarkastelevassa raportissaan. EU-parlamentin kannanotto: <http://www.lgbt-ep.eu/press-releases/european-parliament-takes-a-stance-against-lgbti-conversion-therapies-for-the-first-time/>

87 Affirmation of Sexual Orientation, Gender Identity and Gender Expression Act, 2015 (nro. 167).

terapioilta. Laki myös kieltää patologisoimasta seksuaalista suuntautumista, sukupuoli-identiteettiä tai sen ilmaisua.

YK:n ja kansainvälisten ihmisoikeusasiantuntijoiden vuoden 2016 yhteislausuma kehottaa valtioita luopumaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen patologisoimisesta. Julkilausumassa todetaan, että *”patologisoivat ja stigmatisoivat lääketieteelliset luokitukset sukupuoli-identiteettiin ja sen ilmaisuun liittyen ovat perusteena transihmisten, ml. transnuorten, altistamiselle pakotetuille (forced or coercive) sterilisaatioille, hormonihoidoille, kirurgisille toimenpiteille ja psykiatrisille arvioinneille sekä muille loukkaaville toimille”*.⁸⁸

Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutetun ja kansainvälisten ihmisoikeustoimijoiden vuoden 2017 yhteislausumassa nostetaan esille transihmisten haasteita terveydenhuollon palveluiden saannissa.⁸⁹ Kannanotossa myös todetaan, että transihmisten patologisointi on ollut ja on yhä perustavanlaatuisen syy transihmisten ihmisoikeuksien toteutumattomuudelle. Samalla lausunnon allekirjoittaneet tahot kehottavat valtioita poistamaan patologisoinnin transidentiteettien ja sukupuolen ilmaisun osalta, kieltämään konversioterapioiden käytön sekä pidättäytymään patologisoivista lääketieteellisistä luokitteluista, myös uudessa ICD-11-luokitusjärjestelmässä.

Myös Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous kehotti vuonna 2015 sen jäsenvaltioita muuttamaan kansallisia diagnostisia luokituksia ja edistämään kansainvälisiä luokituksia siten, että transihmisiä (ml. translapsia) ei luokitella mielenterveydeltään sairain, ja varmistamaan pääsy tarvittaviin lääketieteellisiin hoitoihin ilman stigmatisointia.⁹⁰

Euroopan neuvoston ministerikomitean suositukset terveystalveluiden osalta:

- Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset lainsäädäntötoimet ja muut toimet, joilla varmistetaan, että korkeinta saavutettavissa olevaa terveyden tasoa voidaan tosiasiallisesti nauttia ilman seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää; jäsenvaltioiden olisi erityisesti otettava huomioon lesbojen, homojen ja biseksuaalien sekä transsukupuolisten henkilöiden erityistarpeet kehitettäessä kansallisia terveydenhoitosuunnitelmia, mukaan lukien toimet itsemurhien ehkäisemiseksi, terveystutkimukset, lääketieteen opetussuunnitelmat ja opetuskurssit ja aineistot, sekä valvottaessa ja arvioitaessa terveydenhoitopalvelujen laatua.⁹¹

88 Pathologization - Being lesbian, gay, bisexual and/or trans is not an illness, Geneve 17.5.2016. http://www.oas.org/en/iachr/media_center/PReleases/2016/064.asp

89 Embrace diversity and protect trans and gender diverse children and adolescents, 16.5.2017. <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=21622>

90 Päätöslauselma 2048 (2015), kohta 6.3.3.

91 CM/Rec(2010)5, suositus VII 33. Ulkoministeriön epävirallinen suomennos. <http://www.formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=324274&nodeid=49540&contentlan=1&culture=fi-FI>

- Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet varmistaakseen, että transsukupuoliset henkilöt saavat tosiasiallisesti asianmukaiset sukupuolenkorjaukseen liittyvät palvelut, mukaan lukien transsukupuolisten henkilöiden terveydenhoitoon liittyvän psykologian, endokrinologian ja kirurgian asiantuntemus, joutumatta kohtuuttomien vaatimusten kohteeksi; kehenkään ei pitäisi kohdistaa sukupuolenkorjaustoimia ilman hänen suostumustaan.⁹²
- Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset lainsäädäntötoimet ja muut toimet varmistaakseen, että päätökset, joilla rajoitetaan sairausvakuutuksesta korvattavia sukupuolenkorjaustoimien kustannuksia, ovat laillisia, puolueettomia ja oikeasuhteisia.⁹³

92 CM/Rec(2010)5, suositus VII 35. Ulkoministeriön epävirallinen suomennos. <http://www.formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=324274&nodeid=49540&contentlan=1&culture=fi-FI>

93 CM/Rec(2010)5, suositus VII 36. Ulkoministeriön epävirallinen suomennos. <http://www.formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=324274&nodeid=49540&contentlan=1&culture=fi-FI>

4 Esimerkkejä lainsäädännön muutoksista

4.1 Malta

- Lakimuutos vuonna 2015 (ikärajan osalta muutos 2016).
- Hallinnollinen prosessi. Hakemus tehdään henkilötietorekisteristä vastaavalle viranomaiselle.
- Ennakkoehdoissa ei vaadita lääketieteellistä tai muuta vastaavaa arviointia. Ei vaatimusta lisääntymiskyvyttömyydestä.
- Alle 16-vuotiaiden osalta hakemuksen voi tehdä vanhemmat. 16 ikävuodesta alkaen henkilö voi itse hakea muutosta.
- Oikeudet ja velvollisuudet parisuhteeseen tai avioliittoon liittyen pysyvät muuttumattomina muutoksen jälkeen.

Maltan parlamentti hyväksyi huhtikuussa 2015 uuden lain koskien sukupuoli-identiteettiä, sukupuoli-identiteetin ilmaisua ja sukupuolipiirteitä.⁹⁴ Useat transihmisten oikeuksia edistävät kansalaisjärjestöt toivottivat lain tervetulleeksi, ja lain on katsottu seuraavan hengeltään Argentiinassa vuonna 2012 hyväksytyä lainsäädäntöä (*Ley de Identidad de Género*). Molemmissa

⁹⁴ Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act, 2015.

lainsäädännöissä sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen prosessia ja ennakkoehtoja on kevennetty.

Muun muassa Transgender Europe -järjestö on nostanut Maltan ja Argentiinan lainsäädännön esille hyvinä esimerkkeinä transihmisten oikeuksien parantamiseksi.⁹⁵ Myös Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous on toivottanut vuoden 2015 päätöslauselmassaan Maltan lakiuudistuksen tervetulleeksi, sillä se turvaa oikeuden sukupuoli-identiteettiin, johon perustuu myös oikeus sukupuoli-identiteetin mukaiseen sukupuolen oikeudelliseen vahvistamiseen ja sen mukaiseen kohteluun.⁹⁶ Laki valmisteltiin yhteistyössä HLBTI-toimijoiden, poliitikkojen ja muiden sidosryhmien kanssa, ja se hyväksyttiin parlamentissa yksimielisesti.

Laissa taataan oikeus sukupuoli-identiteetin tunnustamiseen, henkilökohtaiseen sukupuoli-identiteetin mukaiseen kehitykseen, sukupuoli-identiteetin mukaiseen kohteluun ja sukupuoli-identiteetin mukaiseen henkilötunnistautumiseen asianmukaisissa asiakirjoissa sekä fyysiseen autonomiaan.⁹⁷ Sukupuolen oikeudelliseen vahvistamiseen liittyvistä perhe-elämää koskevista seurauksista laissa määritel-

⁹⁵ Ks. Legal gender recognition in Europe (2016) Transgender Europe, s.66-72.

⁹⁶ Päätöslauselma 2048 (2015), kohta 5.

⁹⁷ Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act 2015, § 3(1a-d).

lään, että henkilön oikeudet ja velvollisuudet parisuhteeseen tai avioliittoon liittyen pysyvät muuttumattomina, samoin kuin oikeudet ja velvollisuudet esimerkiksi perintöoikeudellisissa asioissa.⁹⁸

Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen osalta laissa määritellään hallinnollinen prosessi, jonka mukaisesti tunnustamisen ennakoehdoissa ei voida vaatia yksilöltä todistusta kirurgisista genitaalialueiden leikkauksista, hormonihoidoista tai mistään muusta psykiatrisesta, psykologisesta tai lääketieteellisestä toimesta.⁹⁹ Lain pykälässä 4 määritellään sukupuoli-identiteetin mukaisen sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen hallinnollinen muutosprosessi:

- Hakija toimittaa hakemuksen oikeudellisen sukupuolimerkinnän ja/tai etunimen korjaamiseksi henkilötietorekisteristä vastaavalle viranomaiselle (*Director of Public Registry, DPR*).
- Hakemus toimitetaan maltalaisen oikeuskäytännön mukaisesti notaarin kautta. Myöskään notaarille ei ole tarpeellista toimittaa psykiatrisia, psykologisia tai lääketieteellisiä todistuksia.
- Päätöstä tehdessään DPR ei pyydä muita tietoja kuin notaarin ilmoituksen. Muutos on tehtävä syntymärekisteriin 15 päivän kuluessa hakemuksen vastaanottamisesta.

98 Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act 2015, § 3(2).

99 Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act 2015, § 3(4).

Lain muista keskeisistä piirteistä voidaan mainita esimerkiksi:

Alaikäisten henkilöiden osalta vanhemmat voivat tehdä hakemuksen lapsen sukupuoli-merkinnän ja etunimen muuttamiseksi lapsen sukupuoli-identiteettiä vastaavaksi (pykälä 7). Oikeus (*civil court*) on velvoitettu tarkastamaan, että hakemus on tehty lapsen edun mukaisesti YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa määritellyllä tavalla. Samalla sen on otettava asianmukaisella tavalla huomioon lapsen omat näkemykset. Sama menettelytapa pätee alaikäisiin, joiden sukupuolta ei ole määritelty syntymän aikana (intersukupuoliset henkilöt). Vuonna 2016 lakia uudistettiin siten, että alaikäisten hakumenettely koskee alle 16-vuotiaita henkilöitä ja 16 ikävuodesta alkaen henkilö voi itse hakea nimen ja/tai sukupuolimerkinnän muutosta.¹⁰⁰

Pakolaisstatuksen Maltalla saaneet henkilöt voivat hakea muutosta rekisteröityyn sukupuolimerkintään ja nimeen (pykälä 4 (8)). Vaikka lähtökohtaisesti lain soveltaminen on määritelty koskemaan vain Maltan kansalaisia, pakolaisista vastaava komissaari (*Commissioner for Refugees*) voi tehdä muutokset pakolaisen asiakirjoihin hakijan näin pyytäessä.

Maltan ulkopuolisten päätösten osalta laissa mainitaan, että Malta tunnustaa muualla tehdyt pätevän oikeusasteen tekemät sukupuolen oikeudelliset vahvistamiset (pykälä 9). Lisäksi Malta tunnustaa samoin ehdoin muualla tehdyt sukupuoli-merkinnän muutokset, jotka poikkeavat merkinnöistä ”mies” ja ”nainen”.

Vankilassa olevien henkilöiden osalta lain-säädäntöä uudistettiin vuonna 2016 siten, että myös vangittuna olevat henkilöt ovat oikeutettuja valaehtoisen todistuksen kautta hakemaan

100 AN ACT to amend the Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act, Cap. 540 (nro. 170), § 2(b).

sukupuoli-identiteetin oikeudellista vahvistamista vankeusajansa ajaksi.¹⁰¹

Yksityisyydensuojan osalta laissa määritellään, että täyden syntymäkisterin saa ainoastaan täysi-ikäinen henkilö itse. Muut henkilöt tarvitsevat sitä varten oikeuden määräyksen (pykälä 8). Lisäksi laissa määritellään, että mikäli henkilö tuomitaan toisen henkilön sukupuoli-merkinnän vaihtumisen tietoisesta paljastamisesta, rangaistuksena määrätään sakkorangaistus (1 000–5 000 euroa).

Yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden osalta laissa säädetään oikeus sukupuoli-identiteettiin. Oikeus on perustavanlaatuisen, eikä sitä voi muiden normien tai käytäntöjen perusteella ohittaa (pykälä 13). Julkisen vallan velvollisuus on toimia seksuaaliseen suuntautumiseen, sukupuoli-identiteettiin ja sukupuoli-identiteetin ilmaisuun sekä sukupuolipiirteisiin perustuvan häirinnän ja syrjinnän torjumiseksi. Jokainen henkilö- tai sukupuolietietoja keräävä taho, yksityinen sektori mukaan lukien, on velvoitettu toimimaan lain mukaisesti ja korjaamaan siellä olevat tiedot viimeistään kolmen vuoden kuluessa lain voimaantulosta.

Intersukupuolisten henkilöiden osalta laissa kielletään sukupuolen määrittelyyn liittyvät lääketieteelliset hoidot (ml. sukupuolikirurgiset operaatiot alaikäisiltä), mikäli kyseisiä toimenpiteitä voidaan lykätä aikaan, jolloin alaikäinen itse pystyy antamaan toimille tietoisesta suostumuksen (pykälä 14). Laissa myös määritellään erityiset tilanteet, joissa edellä mainitusta voidaan poiketa poikkitieteellisen asiantuntijaryhmän ja vanhempien suostumuksella.

101 AN ACT to amend the Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act, Cap. 540 (nro. 170), § 3.

Vuonna 2016 Maltan lainsäädäntöä muutettiin poistamalla transsukupuolisuuden patologisointi, eli mieltäminen psyykkisesti poikkeavaksi tilaksi¹⁰², ja kieltämällä niin kutsuttujen konversiohoitojen tarjoaminen transsukupuolisille henkilöille¹⁰³.

Vuonna 2015 Malta julkaisi trans- ja muunsukupuolisten sekä intersukupuolisten oppilaiden koulutuspoliittisen ohjelman sekä siihen liittyvän menettelyohjeistuksen.¹⁰⁴ Toimintaohjelmalla on tarkoitus parantaa trans-, muun- ja intersukupuolisten lasten turvallista sekä häirinnästä ja syrjinnästä vapaata koulunkäyntiä. Ohjelman tarkoituksena on myös lisätä tietoisuutta trans-, muun- ja intersukupuolisista henkilöistä sekä varmistaa heille kokonaisvaltaisesti turvallinen kouluympäristö.

Vuonna 2016 Malta julkaisi ohjeistuksen transhenkilöiden vankeusajan järjestelyistä.¹⁰⁵ Toimintaohjelman tarkoituksena on tarjota vankeinhoitolaitoksen työntekijöille tietoa trans-, muun- ja intersukupuolisten syrjimättömyyteen ja ihmisoikeuksiin liittyvistä velvoitteista, luoda yleiset toimintamallit trans-, muun- ja intersukupuolisille vangeille sekä ehkäistä sukupuoli-identiteettiin, sukupuoli-identiteetin ilmaisuun tai sukupuolipiirteisiin perustuvaa syrjintää ja häirintää.

102 AN ACT to amend the Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act, Cap. 540 (nro. 170), § 4.

103 Affirmation of Sexual Orientation, Gender Identity and Gender Expression Act 2015 (nro. 167).

104 Trans, gender variant and intersex students in schools - Policy (kesäkuu 2015) ja Trans, gender variant and intersex students in schools - Procedures (kesäkuu 2015).

105 Trans, Gender Variant and Intersex Inmates Policy (elokuu 2016).

4.2 Tanska

- Lakimuutos vuonna 2014.
- Hakijan omaan ilmoitukseen perustuva hakemus tehdään talous- ja sisäministeriölle. Kuuden kuukauden harkinta-aika, jonka jälkeen hakijan on vahvistettava muutospyyntö.
- Ennakkoehtoihin ei kuulu lääketieteellistä tai muuta vastaavaa arviointia. Ei vaatimusta lisääntymiskyvyttömyydestä.
- Hakijan on oltava vähintään 18-vuotias.
- Tanskan avioliittolaki on sukupuolineutraali, joten sukupuolimerkinnän muutoksella ei ole vaikutusta avioliittoon.

Tanskan hallitus asetti vuonna 2013 ministeriöiden välisen työryhmän selvittämään transihmisten oikeusturvaa kansainvälisten esimerkkien pohjalta ja laatimaan ehdotuksia sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen uudeksi menettelytavaksi. Työryhmän mukaan hoitovaatimusten sisällyttäminen ennakkoehtoihin on Tanskan kansainvälisten velvoitteiden kannalta ongelmallista (erityisesti Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artikla osalta), joten lainsäädäntöä oli muutettava. Työryhmän raportin pohjalta laaditut muutosehdotukset hyväksyttiin kesäkuussa 2014.¹⁰⁶

Aiemmassa lainsäädännössä henkilötunnusmerkinnän (CPR-nummer) vaihtaminen edellytti lääketieteellisiä toimia. Henkilökohtaisen CPR-numeron viimeinen luku ilmaisee henkilön sukupuolen, ja sen muuttaminen edellytti transihmisiltä sukupuolenkorjausprosessin laajaa läpikäyntiä. Käytännössä tämä tarkoitti transnaisten kohdalla molempien kivesten sekä peniksen poistamista ja transmiesten kohdalla

kohdun sekä munasarjojen poistamista. Hoitoihin pääsy vaati transseksualismi-diagnoosia, jonka saaminen edellytti osallistumista Kööpenhaminan erityissairaanhoidon (*sexological clinic*) moniammatilliseen arviointiohjelmaan. Arviointiohjelman aloittamisesta hoitojen alkamiseen kului aikaa noin kaksi vuotta.

Sukupuolikirurgiset operaatiot vaativat vielä terveysturvaviranomaisen (*Sundhedsstyrelsen*) hyväksynnän, jonka ehtoina olivat 21 vuoden ikä sekä arvio siitä, että nykyinen sukupuoli aiheuttaa henkilölle merkittävää henkistä kärsimystä tai sosiaalista haittaa. Kirurgisten operaatioiden jälkeen henkilö pystyi hakemaan uutta henkilötunnusmerkintää sukupuoli-identiteettiään vastaavaksi. Nimenmuutoksen osalta lainsäädäntö määräsi, että etunimen on vastattava sukupuolimerkintää (nimilainsäädäntöä uudistettiin osin jo ennen vuotta 2014).¹⁰⁷

Vuonna 2014 muutetun lain mukaan uuden, sukupuoli-identiteettiä vastaavan henkilötunnusmerkinnän saaminen vaatii kirjallisen hakemuksen toimittamista asiasta vastaavalle ministeriölle (*Økonomi- og Indenrigsministeriet*). Hakemuksessa hakija ilmoittaa kokevansa kuuluvansa toiseen sukupuoleen. Terveystieteiden ammattilaiset eivät arvioi ilmoitusta, eikä ennakkoehtoihin kuulu hakijan terveydentilan arviointia. Hakemuksen lähettämistä seuraa kuuden kuukauden harkinta-aika, jonka jälkeen hakijan on kirjallisesti vahvistettava aiemmin toimitettu muutospyyntö. Hakijan on oltava vähintään 18-vuotias.¹⁰⁸

107 Natalie Videbek Munkholm (2015) Denmark, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 150, 153-156.

108 Natalie Videbek Munkholm (2015) Denmark, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 167.

106 Natalie Videbek Munkholm (2015) Denmark, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 152-153, 159.

Uusi CPR-numero kirjataan henkilötietorekisteriin niin, että siinä säilyy viittaus aiempaan CPR-numeroon. Rekisteritietoon pääsyä määrittelee puolestaan väestörekisterilaki, joka rajoittaa pääsyä tietoihin tietyin ehdoin.¹⁰⁹

Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen jälkeen oikeudet ja velvollisuudet määräytyvät voimassaolevan sukupuolimerkinnän mukaisesti. Esimerkiksi maanpuolustusvelvollisuus määräytyy oikeudellisen sukupuolen mukaan, eikä henkilön fysiologisilla piirteillä ole määrävää roolia. Sen sijaan ennen sukupuolen oikeudellista vahvistamista olemassa olleiden oikeuksien ja velvollisuuksien säilyminen vaihtelee eri lainsäädännön alueilla sen perusteella, onko määrävänä tekijänä oikeudellinen sukupuoli vai biologinen sukupuoli.¹¹⁰ Esimerkkeinä oikeuksien määräytymisestä voidaan mainita:

- Terveydenhuollon palvelut tarjotaan biologisen sukupuolen perusteella (terveydenhuoltoa määrittelevää lakia tarkennettiin translain uudistamisen yhteydessä).
- Oikeus hedelmöityshoitoon määräytyy biologisen sukupuolen perusteella (hedelmöityshoitoa määrittelevää lakia tarkennettiin translain uudistamisen yhteydessä).
- Tanskan laki sallii samansukupuolisten avioliitot, joten sukupuolen oikeudellisella vahvistamisella ei ole vaikutusta avioliittoon.
- Vanhemmuus (isyys, äitiys) määräytyy biologisen sukupuolen perusteella.
- Adoptio-oikeus pysyy samana (saman-sukupuolisilla pariskunnilla on adoptio-oikeus ja yhden hengen adoptiossa sukupuoli ei ole määrävää asemaa).¹¹¹

109 Natalie Videbek Munkholm (2015) Denmark, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 166.

110 Natalie Videbek Munkholm (2015) Denmark, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 167–168.

111 Natalie Videbek Munkholm (2015) Denmark, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 168–172.

4.3 Norja

- Lakimuutos vuonna 2016.
- Hakemukseen riittää henkilön oma ilmoitus siitä, että hänen sukupuoli-identiteettinsä ja oikeudellinen sukupuolensa eroavat toisistaan.
- Yli 16-vuotiaiden hakemukset käsittelee kansallisesta rekisteristä vastaava viranomainen, ja 6-15-vuotiaat hakevat muutosta Oslon ja Akershusin lääninhallitukselta.
- 16-vuotiaasta lähtien on oikeus hakea muutosta itse. 6-15-vuotiaat voivat hakea yhdessä huoltajan kanssa. Huoltajat voivat hakea myös alle 6-vuotiaan merkinnän muuttamista, jos lapsella on lääketieteellinen dokumentaatio sukupuoli-identiteettien kehityshäiriöstä.

Norjan sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevaa lainsäädäntöä uudistettiin vuonna 2016.¹¹² Aiemmassa lainsäädännössä oikeudellisen sukupuolen muuttamiseksi henkilöllä oli oltava vaadittava ICD-luokituksen mukainen transsukupuolisuuden diagnoosi, jotta hänellä oli mahdollisuus saada sukupuolenkorjaushoidot katetuiksi yleisen terveyshuollon kautta. Lisäksi lainsäädännössä muun muassa vaadittiin pysyvää lisääntymiskyvyttömyyttä, ja prosessi kesti kaikkienensa useita vuosia.¹¹³

Norjassa asetettiin vuonna 2013 asiantuntijaryhmä tarkastelemaan sukupuolen oikeudelliseen vahvistamiseen liittyvää lainsäädäntöä sen uudistamiseksi. Selvityksessä asiantuntijaryhmä kävi läpi kolme keskeistä lakimallia: 1) diagnostisessa mallissa ennakkoehtona on tietyn lääketieteellisen diagnoosin saaminen, 2) arviointimallissa ennakkoehtona on psykologin tai

psykiatrin arvio tai lausunto hakijan halusta korjata sukupuoltaan ja 3) ilmoitusmallissa ennakkoehtona on ainoastaan henkilön oma ilmoitus siitä, että hänen sukupuoli-identiteettinsä ja oikeudellinen sukupuolensa eroavat toisistaan. Asiantuntijaryhmä päätyi suosittamaan ilmoitusmallin mukaista lainsäädäntöä uudeksi laiksi.¹¹⁴

Norjan uudessa laissa määritellään Norjan kansalaisen oikeus muuttaa oikeudellinen sukupuoli-identiteettiä, mikäli henkilö kokee kuuluvansa toiseen sukupuoleen kuin hänet on rekisteröity kansallisessa henkilötietorekisterissä (pykälä 2). Jokainen 16-vuotias ja sitä vanhempi on oikeutettu pyytämään muutosta itse, ja alaikäiset 6-15-vuotiaat voivat pyytää rekisterimerkinnän muuttamista yhdessä huoltajan kanssa (pykälä 4). Huoltajat voivat hakea myös alle 6-vuotiaan merkinnän muuttamista, jos lapsella on lääketieteellinen dokumentaatio sukupuoli-identiteettien kehityshäiriöstä. Tässä tapauksessa lasta on myös informoitava asiasta ja kuultava hänen näkemyksensä, mikäli tämä on mahdollista lapsen kehitystason kannalta (pykälä 4). Yli 16-vuotiaiden hakemukset käsittelee kansallisesta rekisteristä vastaava viranomainen (*folkeregistermyndigheten*), ja 6-15-vuotiaat hakevat muutosta Oslon ja Akershusin lääninhallitukselta (pykälä 5).

Sukupuolimerkinnän muuttamisen oikeudellisista seurauksista määritellään, että oikeudellinen sukupuoli on perustana muulle lainsäädännön soveltamiselle jatkossa. Vanhemmuuden tai huoltajuuden määrittelyssä käytetään biologista sukupuolta. Oikeudellisen sukupuolensa muuttava henkilö säilyttää oikeutensa ja velvollisuutensa esimerkiksi isyyden tai äitiyden suhteen. Lapsen synnyttävää naista koskevat säännökset pätevät yhtäläisesti henkilöön, joka synnyttää sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen jälkeen (pykälä 6).

112 Lov om endring av juridisk kjønn.

113 Ks. *The state decides who I am* (2014) Amnesty international, s. 70-76.

114 Rett til rett kjønn - helse til alle kjønn. Utredning av vilkår for endring av juridisk kjønn og organisering av helsetjenester for personer som opplever kjønnsinkongruens og kjønnsdysfori (2015), s. 173.

4.4

Alankomaat

- Lakimuutos vuonna 2014.
- Erilliset menettelyt nimenmuutokselle ja sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle. Sukupuolimerkinnän korjaus on hallinnollinen prosessi, jota hoitaa väestörekisteristä vastaava viranomainen.
- Ei erityisiä ennakkoehtoja nimenmuutokselle. Ei lääketieteellisiä ennakkoehtoja sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle.
- Alaikäraja hakemuksille on 16 vuotta.
- Hakemukseen sukupuolen oikeudelliseksi vahvistamiseksi on liitteeksi toimitettava lausunto yliopistollisen sairaalan sukupuoliasiantuntijalta.
- Alankomaiden avioliittolaki on sukupuolineutraali, joten sukupuolimerkinnän muutoksella ei ole vaikutusta avioliittoon.

Alankomaat uudisti sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen lainsäädäntöään vuonna 2014. Aiempi lainsäädäntö antoi transihmisille mahdollisuuden hakea oikeudelta syntymätodistuksen muutosta sukupuolimerkinnän osalta ja tarvittaessa myös etunimen vaihdosta. Muut tiedot henkilötietorekisterissä (*civil status records*) perustuivat syntymätodistuksen tietoihin, ja syntymätodistusmuutoksen jälkeen henkilö pystyi hakemaan henkilökortin uuden sukupuolimerkinnän mukaisesti. Oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehtona oli osoitus siitä, että henkilön kehoa oli muokattu vastaamaan toista sukupuolta (hormonihoidot, sukupuolikirurgia). Kyseistä ennakkoehtoa ei sovellettu, mikäli oli osoitettavissa, että kehon muokkausprosessi ei ollut lääketieteellisesti ja psykologisesti oikeutettavissa ja toteutettavissa. Lisäksi hakijan oli osoitettava todistus lisääntymiskyvyttömyydestä, mikä käytännössä tarkoitti useissa tapauksissa pysyvää lisääntymiskyvyttömyyttä, esimerkik-

si munasarjojen tai kivesten poistoa.¹¹⁵

Ennakkoehdot täyttänyt henkilö oli oikeutettu hakemaan juristin avulla muutosta syntymärekisteriin alueelliselta oikeuslaitokselta (*district court*). Hakemuksen mukana piti toimittaa asiantuntijalausunto, jossa todetaan, että 1) henkilö kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja että tämä on asiantuntijan mukaan pysyvä vakaumus, 2) että henkilön kehoa on muokattu (ennakkoehtojen mukaisesti) ja 3) että henkilö on pysyvästi lisääntymiskyvytön. Hakemuksen perusteella oikeus päätti, tarvitaanko edellisten lisäksi vielä kuulemistilaisuus vai voidaanko päätös tehdä hakemuksen tietojen perusteella.¹¹⁶

Vuonna 2014 uudistettu laki määrittelee omat menettelyt nimenmuutokselle ja sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle. Nimenmuutoksen osalta transihmiset hakevat etunimen muutosta samalla menettelyllä kuin muutkin. Laki ei määrittele erityisiä ennakkoehtoja nimenmuutokselle, mutta oikeuden on arvioitava, että hakemus on asianmukainen (*sufficient substantial interest*) ja että nimi ei ole esimerkiksi asiaton tai vastaa suvun nimeä.¹¹⁷

Uudessa laissa sukupuolimerkinnän vaihtoprosessi on siirretty pois oikeuslaitokselta hallinnolliseksi toimeksi väestörekisteriä hallinnoivalle taholle (*civil status registrar*). Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen on mahdollista 16 ikävuodesta alkaen. 16–17-vuotiailla on oikeus hakea rekisterimuutosmerkintää ilman vanhempien tai huoltajien hyväksyntää tai avustusta.¹¹⁸

115 Controlling Bodies, Denying Identities. Human Rights Violations against Trans People in the Netherlands (2011) Human Rights Watch, s. 16–18.

116 Controlling Bodies, Denying Identities. Human Rights Violations against Trans People in the Netherlands (2011) Human Rights Watch, s. 18–19.

117 Walter Pintens (2015) Belgium and Netherlands, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 115–116.

118 Walter Pintens (2015) Belgium and Netherlands, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 116–117.

Alankomaat on poistanut aiemmin voimassa olleet lääketieteelliset ennakkoehdot sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehdoista. Nykyisessä käytännössä hakijan on ilmoitettava, että hän kokee kuuluvansa toiseen sukupuoleen kuin syntymässä määriteltyyn sukupuoleen. Hakemuksen liitteenä on toimitettava asiantuntijalausunto, jonka laatimisesta vastaavat määrättyjen yliopistollisten sairaaloiden sukupuoliasiantuntijat. Lausunnossa pitää mainita, että hakija on ilmaissut asiantuntijoille kokevansa kuuluvansa toiseen sukupuoleen kuin syntymässä määriteltyyn. Hakijan on myös ilmaistava asiantuntijoille ymmärtävänsä transsukupuolistatuksensa, ja että hakemus on tehty harkintaa käyttäen. Kuulemisprosessissa asian-tuntijan on voitava tarkistaa, ettei hakemusta ole tehty mielenterveyden häiriön tai muun mielenjohteen perusteella, jolloin hakemus voitaisiin kyseenalaistaa. Mikäli edellä mainitut ennakkoehdot täyttyvät, henkilötietomerkintä muutetaan väestörekisteriin.¹¹⁹

Muutoksen jälkeen aiemmat velvollisuudet säilyvät muuttumattomina. Vanhemmuussuhde pysyy samana, jolloin esimerkiksi miehestä naiseksi rekisterimerkintänsä muuttanut on yhä oikeudellisesti lapsen isä. Mahdollisten uusien lasten kohdalla vanhemmuusmerkintä (isyys, äitiys) määräytyy biologisen sukupuolen mukaan, jolloin esimerkiksi lapsen synnyttänyt transmies merkittäisiin rekisterissä äidiksi.¹²⁰ Alankomaiden on määrä antaa arvio lain toteutumisesta vuoden 2017 aikana.

119 Walter Pintens (2015) Belgium and Netherlands, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 119-120.

120 Walter Pintens (2015) Belgium and Netherlands, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 121-122.

4.5 Irlanti

- Laki vuonna 2015.
- Ilmoitusmenettelyyn perustuva hallinnollinen prosessi.
- Muutosta voi hakea, jos on Irlannissa syntynyt tai Irlantiin adoptoitu ja rekisteröity kansalliseen henkilötietorekisteriin, Irlannin ulkopuolella syntyneenä rekisteröity vastaavaan henkilötietorekisteriin tai jos asuu pysyvästi Irlannissa.
- Hakijan on oltava 18-vuotias, mutta 16-17-vuotiaat voivat hakea sukupuolen oikeudellista vahvistamista erityismenettelyllä.

Irlannissa säädettiin laki sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta vuonna 2015.¹²¹ Aiemmin Irlannissa ei ollut voimassa olevaa lainsäädäntöä sukupuolimerkinnän vaihtamiseksi. Vuonna 2007 Irlannissa annettiin korkeimman oikeuden päätös tapauksessa, jossa naisena eläneen henkilön sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen ei ollut onnistunut.¹²² Vuoden 2007 ratkaisussa oikeus katsoi, että menettelyn puuttuminen sukupuolen oikeudelliseksi vahvistamiseksi oli Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan vastaista. Ratkaisun perusteella Irlanti aloitti prosessin lain säätämiseksi sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta.¹²³

YK:n ihmisoikeuskomitea totesi vuoden 2008 ja 2014 Irlantia koskevissa loppupäätelmissään, että Irlannin pitäisi tunnustaa transihmisten oikeus korjata oikeudellinen sukupuolimerkintä, varmistaa transihmisten ja heidän

121 Gender Recognition Act 2015, nro 25/2015.

122 Tarkempi tapauskuvaus: <http://www.teni.ie/page.aspx?contentid=588>

123 Brian Sloan (2015) Ireland, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 224.

etujärjestöjensä osallistuminen lainvalmisteluun sekä viimeistellä lainmuutosprosessi siten, että sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen ei edellytä avioliiton tai siviilisuhteen purkamista.¹²⁴

Vuonna 2015 säädetyin lain mukaan sukupuolen oikeudellista vahvistamista (*gender recognition certificate*) voivat hakea henkilöt, jotka ovat Irlannissa syntyneinä tai Irlantiin adoptoituina rekisteröity kansalliseen henkilötietorekisteriin, Irlannin ulkopuolella syntyneinä rekisteröity vastaavaan rekisteriin tai jotka asuvat pysyvästi Irlannissa (*ordinarily resident*)¹²⁵. Lisäksi hakijan on oltava 18-vuotias.¹²⁶

Ennakkoehdot täyttävän henkilön on liitettävä hakemukseensa ilmoitus (*statutory declaration*) siitä, että 1) henkilöllä on vankka aikomus elää uuden sukupuolensa mukaisesti loppuelämänsä, 2) henkilö ymmärtää hakemuksensa seuraukset ja 3) tekee hakemuksen omasta vapaasta tahdostaan.¹²⁷

Lakiin oli alun perin kirjattu myös vaatimus siitä, että hakija ei saa olla avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa. Lain valmisteluprosessissa tätä ehtoa kritisoitiin laajasti.¹²⁸ Kyseinen pykälä poistettiin laista Irlannin avioliittolain uudistamisen yhteydessä.¹²⁹

Vaikka lain valmisteluvaiheessa esitettiin erilaisia lääketieteellisiä ennakkoehtoja ja niin kutsutun tosielämävaiheen sisällyttämistä vaatimukseen, Irlannin hallitus lopulta valitsi ilmoitusmenettelyyn perustuvan hallinnollisen

prosessin.¹³⁰

Lain valmisteluvaiheessa käytiin keskustelua sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen mahdollistamisesta myös alaikäisille henkilöille, ja sen osalta esitettiin useita malleja. Esimerkiksi parlamentaarinen komitea (*Joint Committee on Education and Social Protection*) ehdotti alaikärajan asettamista 16 ikävuoteen. Lopulta hallitus päätyi ratkaisuun, jonka mukaan 16–17-vuotiaat voivat hakea sukupuolen oikeudellista vahvistamista erityismenettelyllä.¹³¹ Täysi-ikäisten menettelystä poiketen 16–17-vuotiaiden muutosprosessin ennakkoehdot sisältävät lääketieteellisiä vaatimuksia. Erityismenettelyssä ehtoina ovat:

1) Huoltajien suostumus.

2) Alaikäisen ensisijaisen hoitavan lääkärin lausunto. Lausunnossa on tultava ilmi, että lapsi on saavuttanut tarvittavan henkisen kehitystason päätöstään varten, lapsi ymmärtää päätöksensä seuraukset, lapsen päätös on tehty vapaasta tahdosta ja että lapsi on joko käynyt tai käynnistänyt sukupuolen muutosprosessin.

3) Toisen lääkärin lausunto, jossa yhdytään ensisijaisen lääkärin lausuntoon.¹³²

4) Lisäksi oikeuden on arvioitava, että hakemus on lapsen edun mukainen.¹³³

Irlannin lakia sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta on tarkoitettu arvioida kahden vuoden kuluessa lain voimaantulosta.¹³⁴

124 CCPR/C/IRL/CO/3 kohta 8. http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FCO%2FIRL%2FCO%2F3&Lang=en

CCPR/C/IRL/CO/4 kohta 7. http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/IRL/CO/4&Lang=En

125 Gender Recognition Act 2015, § 9 (1).

126 Gender Recognition Act 2015, § 9 (2)(a).

127 Gender Recognition Act 2015, § 10 (1).

128 Lainvalmistelusta käydystä keskustelusta ks. Brian Sloan (2015) Ireland, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 241–243.

129 Marriage Act 2015, nro. 35/2015, § 24.

130 Brian Sloan (2015) Ireland, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 240–241.

131 Brian Sloan (2015) Ireland, teoksessa Jens M. Scherpe (2015) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge, Intersentia, s. 236–237.

132 Gender Recognition Act 2015, § 12 (4).

133 Gender Recognition Act 2015, § 12 (6).

134 Gender Recognition Act 2015, § 7 (a).

IHMISOIKEUSKESKUS
MÄNNISKORÄTTSCENTRET
HUMAN RIGHTS CENTRE



00102 Eduskunta, Helsinki
www.ihmisoikeuskeskus.fi

00102 Riksdagen, Helsingfors
www.manniskorattscentret.fi